В нього пика бридка,
а він на дзеркало наріка.
Народна приказка.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Антон Антонович Сквозник-Дмухановський, городничий1.

Анна Андріївна, жінка його.

Марія Антонівна, дочка його.

Лука Лукич Хлопов, доглядач шкіл.

Жінка його.

Амос Федорович Ляпкін-Тяпкін, суддя.

Артемій Филипович Земляника, попечитель богоугодних закладів.

Іван Кузьмич Шпекін, поштмейстер.

Петро Іванович Добчинський, Петро Іванович Бобчинський, міські поміщики.

Іван Олександрович Хлестаков, чиновник із Петербурга.

Осип, слуга його.

Христіан Іванович Гібнер, повітовий лікар.

Федір Андрійович Люлюков, Іван Лазаревич Растаковський, Степан Іванович Коробкін, відставні чиновники, поважні особи в місті.

Степан Ілліч Уховертов, дільничний пристав.

Свистунов, Пуговіцин, Держиморда, поліцейські.

Абдулін, купець.

Февронія Петрівна Пошльопкіна, слюсарша.

Жінка унтер-офіцера.

Мишко, слуга городничого.

Слуга трактирний.

Гості, купці, міщани, просителі.

ХАРАКТЕРИ І КОСТЮМИ

Уваги для акторів

Г о р о д н и ч и й, уже постаріла на службі й дуже недурна, по-своєму, людина. Хоч і хабарник, але поводиться дуже солідно; досить серйозний, трохи навіть резонер; говорить ні голосно ні тихо, ні багато ні мало, його

кожне слово значуще. Риси обличчя його грубі й жорстокі, як у всякого, хто почав тяжку службу з нижчих чинів. Перехід від страху до радості, від низькості до пихи досить швидкий, як у людини з груборозвиненими нахилами душі. Він одягнений, як звичайно, у свій мундир з петлицями і в ботфортах2 зі шпорами. Волосся в нього стрижене, з сивиною.

А н н а А н д р і ї в н а, жінка його, провінціальна кокетка, ще не зовсім у літах, вихована наполовину на романах та альбомах, наполовину на клопотанні коло своєї комори та в дівочій. Дуже всім цікавиться і при нагоді виявляє гонористість. Бере іноді владу над чоловіком тому тільки, що той не знає, що відповідати їй; але влада ця поширюється тільки на дрібниці й полягає у доганах та насмішках. Вона чотири рази переодягається в різні сукні на протязі п’єси.

Х л е с т а к о в, юнак років двадцяти трьох, тоненький, худенький; трохи придуркуватий і, як кажуть, без царя в голові — один із тих людей, яких у канцеляріях звуть найпустоголовішими. Говорить і діє без будь-якої тями. Він неспроможний зупинити сталої уваги на якій-небудь думці. Мова його уривчаста, і слова вилітають із уст його цілком несподівано. Чим більше виконавець цієї ролі виявить щиросердності й простоти, тим більше він виграє. Одягнений за модою.

О с и п, слуга, такий, які звичайно бувають слуги трохи в літах. Говорить серйозно, дивиться трохи вниз, резонер і любить собі самому читати повчальні нотації для свого пана. Голос його завжди майже рівний, у розмові з паном набуває суворого уривчастого й трохи навіть грубого виразу. Він розумніший за свого пана і тому швидше догадується, але не любить багато говорити, і мовчки крутій. Костюм його — сірий або синій приношений сюртук.

Б о б ч и н с ь к и й і Д о б ч и н с ь к и й — обидва низенькі, куценькі, дуже цікаві; надзвичайно схожі один на одного; обидва з невеличкими черевцями, обидва говорять скоромовкою і надзвичайно багато помагають жестами й руками. Добчинський трошки вищий, серйозніший за Бобчинського, але Бобчинський розв’язніший і жвавіший за Добчинського.

Л я п к і н-Т я п к і н, суддя, людина, що прочитала п’ять чи шість книг, і тому трохи вільнодумна. Охочий дуже до здогадів, і тому кожному слову своєму надає ваги. Той, хто грає його, повинен завжди зберігати на

обличчі своєму значущу міну. Говорить басом, довго розтягаючи, з хрипом і сопінням, як старовинний годинник, що перше шипить, а потім уже б’є.
З е м л я н и к а, попечитель богоугодних закладів, дуже товста, неповоротка й незграбна людина, але до всього того проноза й крутій. Дуже прислужливий і метушливий.
П о ш т м е й с т е р, простосердна до наївності людина.
Інші ролі не потребують особливих пояснень. Оригінали їх завжди майже є перед очима.
Панове актори особливо повинні звернути увагу на останню сцену. Останнє вимовлене слово повинне зробити електричний струс на всіх разом, раптово. Вся група повинна перемінити пози в одну мить. Звук подиву повинен вихопитися у всіх жінок разом, начебто з одних грудей. Через недодержання цих зауважень може пропасти весь ефект.
Дія перша
Кімната в домі городничого.
Ява I
Городничий, попечитель богоугодних закладів, доглядач шкіл, суддя дільничний пристав, лікар, двоє квартальних.
Г о р о д н и ч и й. Я запросив вас, панове, на те, щоб сказати вам пренеприємну звістку: до нас їде ревізор.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Як, ревізор?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Як, ревізор?
Г о р о д н и ч и й. Ревізор із Петербурга, інкогніто. Та ще й з секретним дорученням.
А м о с Ф е д о р о в и ч. От тобі й на!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. От не було клопоту, то май!
Л у к а Л у к и ч. Господи боже! ще й із секретним дорученням!
Г о р о д н и ч и й. Я начебто передчував: сьогодні мені цілу ніч снилися якісь два незвичайні щури. Справді, таких я ніколи й не бачив: чорні, неприродно великі! прийшли, понюхали — і пішли геть. Ось я вам прочитаю листа, що його одержав я від Андрія Івановича Чмихова, якого ви, Артемію Филиповичу, знаєте. Ось що він пише: "Любий друже, куме і благодійнику" (бурмоче півголосом, пробігаючи швидко очима)... "і повідомити тебе" А! ось: "спішу, між іншим, повідомити тебе, що приїхав

чиновник з дорученням оглянути всю губернію й особливо наш повіт. (Значущо підносить палець угору). Я дізнався про це від щонайпевніших людей, хоч він удає з себе приватну особу. А знаючи, що в тебе, як у всякого, водяться грішки, бо ти людина розумна й не любиш пропускати того, що пливе до рук..." (спинившись) ну, тут свої... "то раджу тобі бути обережним: бо він може приїхати кожної години, якщо тільки вже не приїхав і не живе де-небудь інкогніто... Вчорашнього дня я..." Ну, тут уже пішли діла сімейні: "сестра Анна Кирилівна приїхала до нас із своїм чоловіком; Іван Кирилович дуже потовстішав і все грає на скрипку..." і таке інше, і таке інше. То от яка річ!

А м о с Ф е д о р о в и ч. Егеж, річ така незвичайна, просто незвичайна. Що-небудь недарма.

Л у к а Л у к и ч. Навіщо ж, Антоне Антоновичу, чого це? навіщо до нас ревізор?

Г о р о д н и ч и й. Навіщо! Така вже, видно, доля! (Зітхнувши). Досі, хвалити бога, добирались до інших міст, тепер прийшла черга до нашого.

А м о с Ф е д о р о в и ч. Я думаю, Антоне Антоновичу, що тут тонка і більш політична причина. Це значить ось що: Росія... егеж... хоче провадити війну, і міністерія ото, як бачите, й підіслала чиновника, щоб дізнатися, чи немає де зради.

Г о р о д н и ч и й. Ото куди сягнули! Ще й розумна людина! В повітовому місті зрада! Що воно, прикордонне, чи що? Та звідси, хоч три роки мчи, ні до якої держави не доїдеш.

А м о с Ф е д о р о в и ч. Ні, я вам скажу, ви не теє... ви не... Начальство має тонку думку: дарма, що далеко, а воно собі мотає на вус.

Г о р о д н и ч и й. Мотає, чи не мотає, а вас, панове, попередив. Глядіть, у своїй галузі я деякі розпорядження зробив, раджу й вам. Особливо вам, Артемію Филиповичу! Нема сумніву, проїжджий чиновник захоче перш за все оглянути підвідомчі вам богоугодні заклади — і тому ви зробіть так, щоб усе було пристойно: ковпаки були б чисті, і хворі не скидалися б на ковалів, як звичайно вони ходять по-домашньому.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ну, це ще нічого. Ковпаки, хай так, можна надягти й чисті.

Г о р о д н и ч и й. Так. І теж над кожним ліжком надписати по-латині чи іншою якою мовою... це вже з вашої галузі, Христіане Івановичу,— всяку

хворобу: коли хто захворів, котрого дня і числа... Негаразд, що у вас хворі такий міцний тютюн курять, що завжди розічхаєшся, коли увійдеш. Та й краще, якби їх було менше: зразу прикладуть до поганого догляду чи до невмілості лікаря.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. О! щодо лікування ми з Христіаном Івановичем добрали своїх способів: чим ближче до натури, тим краще — ліків дорогих ми не вживаємо. Людина проста: якщо помре, то й так помре; якщо видужає, то й так видужає. Та й Христіанові Івановичу важкувато було б з ними розмовляти: він по-руськи й слова не знає.

Х р и с т і а н І в а н о в и ч подає звук, почасти схожий на букву І і трохи на Е.

Г о р о д н и ч и й. Вам теж порадив би, Амосе Федоровичу, звернути увагу на урядові установи. У вас там у прихожій, куди звичайно приходять просителі, сторожі завели свійських гусей з маленькими гусенятами, які так і сновигають попід ногами. Воно, звісно, домашнім хазяйством заводитися всякому похвально, і чому ж сторожеві й не завести його? тільки, знаєте, в такому місці непристойно... Я й перше хотів вам це сказати, та все якось забував.

А м о с Ф е д о р о в и ч. А от я їх сьогодні-таки звелю всіх забрати на кухню. Хочете,— приходьте обідати.

Г о р о д н и ч и й. Крім того, погано, що у вас висушується в самому урядовому приміщенні всяке дрантя, і над самою шафою з паперами мисливський гарапник. Я знаю, ви любите полювання, та все ж на час краще його прибрати, а там, як проїде ревізор, хай уже, знов його можете почепити. Також засідатель ваш... він, звичайно, людина знаюча, але від нього такий дух, наче б він оце зараз вийшов із винокурного заводу,— це теж негарно. Я хотів давно вам про це сказати, але був, не пам’ятаю, чимсь заклопотаний. Є проти цього засоби, коли вже це, дійсно, як він каже, в нього природний запах: можна йому порадити їсти цибулю, або часник, або що-небудь інше. В цьому випадку може допомогти різними медикаментами Христіан Іванович.

Х р и с т і а н І в а н о в и ч подає той самий звук.

А м о с Ф е д о р о в и ч. Ні, цього вже неможливо вигнати; він каже, що в дитинстві мамка його прибила, і з того часу від нього відгонить трохи горілкою.

Г о р о д н и ч и й. Та я так тільки сказав вам. Щождо внутрішнього розпорядження і того, що називає в листі Андрій Іванович грішками, я нічого не можу сказати. Та й дивно говорити: нема людини, що за собою не мала б яких-небудь гріхів. Це вже так самим богом заведено, і вольтер’янці3 даремно проти цього говорять.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Що ж ви вважаєте, Антоне Антоновичу, за грішки? Грішок від грішка різниться. Я кажу всім одверто, що беру хабарі, але чим хабарі? Хортенятами. Це зовсім інша річ.
Г о р о д н и ч и й. Ну, хортенятами, або чим іншим — однаково хабарі.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Ну, ні, Антоне Антоновичу. А от, наприклад, коли в кого-небудь шуба коштує п’ятсот карбованців, та дружині шаль...
Г о р о д н и ч и й. Ну, а що з того, що ви берете хабарі хортенятами? Зате ви в бога не віруєте; ви до церкви ніколи не ходите; а я, принаймні, у вірі твердий і кожної неділі буваю в церкві. А ви... О, я знаю вас: ви якщо почнете говорити про створення світу, просто волосся на голові здіймається.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Та ж бо сам собою дійшов, власним розумом.
Г о р о д н и ч и й. Ну, в іншому разі багато розуму гірше, ніж би його зовсім не було. А втім, я так тільки згадав про повітовий суд; а по правді сказати, навряд чи хто загляне коли-небудь туди; це вже таке завидне місце, сам бог ним опікується. А от вам, Лука Лукич, то, як доглядачеві навчальних закладів, треба потурбуватися особливо щодо вчителів. Вони люди, звичайно, вчені й виховувалися в різних колегіях, але коять дуже химерні вчинки, натурально, нерозлучні з ученим званням. Один із них, приміром, отой, що має товсте обличчя... не пригадаю його прізвища, ніяк не може обійтися без того, щоб, зійшовши на кафедру, не зробити гримасу, ось отак (робить гримасу), і потім почне рукою з-під галстука прасувати свою бороду. Звісно, якщо він школяреві скривить таку пику, то воно ще нічого: може, воно там і треба так, про це я не можу судити; але ви подумайте самі, якщо він зробить це одвідувачеві — це може бути дуже погано: пан ревізор чи інший хто може взяти це проти себе. З цього, чорт знає, що може вийти.
Л у к а Л у к и ч. Що ж мені, справді, з ним робити? Я вже кілька разів йому говорив. Ось іще цими днями, коли зайшов був у клас наш предводитель, він склеїв таку пику, якої я ніколи ще й не бачив. Він ото її

скривив від щирого серця, а мені догана: навіщо вільнодумні мислі прищеплюються юнацтву.
Г о р о д н и ч и й. Те саме я повинен вам сказати і про вчителя історичної науки. Він учена голова — це видно, і знання нахапав силу, але тільки пояснює з таким запалом, що не тямить себе. Я одного разу слухав його: ну, поки говорив про асіріян та вавілонян — ще нічого, а як добрався до Олександра Македонського4, то я не можу вам сказати, що з ним зробилось. Я думав, що пожежа, їй-богу! Збіг з кафедри, і, скільки сили, тарах стільцем по підлозі. Воно, звісно, Олександр Македонський герой, але навіщо ж стільці ламати? від цього збиток казні.
Л у к а Л у к и ч. Егеж, він запальний! Я йому це кілька разів уже зауважував... Каже: "Як хочете, для науки я життя не пожалію".
Г о р о д н и ч и й. Отож, такий уже нез’ясненний закон долі: розумна людина — або п’яниця, або пику так скривить, що хоч святих винось.
Л у к а Л у к и ч. Не доведи боже служити по вченій галузі! Всього боїшся: всякий втручається, всякому хочеться показати, що він теж розумна людина.
Г о р о д н и ч и й. Це б ще нічого,— інкогніто прокляте! Враз загляне: "А, ви тут, голубчики! А хто", скаже, "тут суддя?" — "Ляпкін-Тяпкін".— "А дайте-но сюди Ляпкіна-Тяпкіна. А хто попечитель богоугодних закладів?" — "Земляника".— "А дайте-но сюди Землянику!" Ось що погано.
Ява II
Ті самі й поштмейстер.
П о ш т м е й с т е р. Скажіть, панове, що, який чиновник їде?
Г о р о д н и ч и й. А ви хіба не чули?
П о ш т м е й с т е р. Чув од Петра Івановича Бобчинського. Він тільки що був у мене в поштовій конторі.
Г о р о д н и ч и й. Ну, що? як ви думаєте про це?
П о ш т м е й с т е р. А що думаю? — війна з турками буде.
А м о с Ф е д о р о в и ч. В одне слово! я сам те думав.
Г о р о д н и ч и й. Егеж, обидва пальцем у небо попали.
П о ш т м е й с т е р. Далебі, війна з турками. Це все француз паскудить.
Г о р о д н и ч и й. Яка там війна з турками! Просто нам погано буде, а не туркам. Це вже відомо: в мене лист.
П о ш т м е й с т е р. А коли так, то не буде війни з турками.

Г о р о д н и ч и й. Ну, що ж, як ви, Іване Кузьмичу?
П о ш т м е й с т е р. Та що я? Як ви, Антоне Антоновичу?
Г о р о д н и ч и й. Та що я? Страху ніби й нема, а так... трошки... Купецтво та громадянство мене бентежить. Кажуть, що в мене їм не з медом; а я, от їй-богу, якщо і взяв з кого, то, вірте, без ніякої ненависті. Я навіть думаю (бере його під руку і обводить набік), я навіть думаю, чи не було на мене якого-небудь доносу. Навіщо ж справді-таки до нас ревізор? Послухайте, Іване Кузьмичу, чи не можна вам, для спільної нашої користі, всякого листа, що прибуває до вас у поштову контору, вхідного й вихідного, знаєте, отак трошки розпечатати й прочитати: чи немає в ньому якого-небудь донесення або, просто, писанини. Якщо нема, то можна знов запечатати; а втім, можна навіть і так віддати листа, розпечатаного.
П о ш т м е й с т е р. Знаю, знаю... Цього не вчіть, це я роблю не те, щоб через осторогу, а більше з цікавості: страх люблю дізнатися, що є нового на світі. Я вам скажу, що це прецікаве читання. Іншого листа з насолодою прочитаєш — так описуються всякі пасажі5... а повчальність яка... краще, ніж у "Московских ведомостях"6.
Г о р о д н и ч и й. Ну, що ж, скажіть, нічого не вичитували про якого-небудь чиновника з Петербурга?
П о ш т м е й с т е р. Ні, про петербурзького нічого нема, а про костромських і саратовських багато говориться. Шкода, одначе, що ви не читаєте листів: є прекрасні місця. Ось недавно: один поручик пише до приятеля, і описав бал у найграйливішому... дуже, дуже гарно: "Життя моє, любий друже, тече", каже, "в емпіреях7: панночок багато, музика грає, штандарт8 скаче"... З великим, з великим почуттям описав. Я навмисне залишив його в себе. Хочете, прочитаю?
Г о р о д н и ч и й. Ну, тепер не до того. То зробіть ласку, Іване Кузьмичу: якщо випадком трапиться скарга або донесення, то, без усяких міркувань, затримуйте.
П о ш т м е й с т е р. З великою охотою.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Глядіть, дістанеться вам коли-небудь за це.
П о ш т м е й с т е р. Ой, батечку!
Г о р о д н и ч и й. Нічого, нічого. Інша річ, якби ви з цього публічне що-небудь зробили, але ж це діло сімейственне.

А м о с Ф е д о р о в и ч. Егеж, недобре діло заварилось! А я, признаюсь, ішов оце до вас, Антоне Антоновичу, з тим, щоб пошанувати вас собачкою. Рідна сестра тому псові, якого ви знаєте. Адже ви чули, що Чептович із Верховинським розпочали позви, і тепер мені розкіш: полюю зайців на землях і в того і в того.

Г о р о д н и ч и й. Батечку, не милі мені тепер ваші зайці: в мене інкогніто прокляте сидить у голові. Так і ждеш, що ось відчиняться двері — і гульк...

Ява III

Ті самі, Добчинський і Бобчинський (обидва входять, засапавшись).

Б о б ч и н с ь к и й. Надзвичайна подія!

Д о б ч и н с ь к и й. Несподівана звістка!

В с і. Що, що таке?

Д о б ч и н с ь к и й. Непередбачена річ: приходимо в гостиницю....

Б о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). Приходимо з Петром Івановичем у гостиницю...

Д о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). Е, дозвольте ж, Петре Івановичу, я розкажу.

Б о б ч и н с ь к и й. Е, ні, дозвольте вже я... дозвольте, дозвольте... ви ж і мови такої не маєте...

Д о б ч и н с ь к и й. А ви зіб’єтесь і не пригадаєте всього.

Б о б ч и н с ь к и й. Пригадаю, їй-богу, пригадаю. Вже не перешкоджайте, хай я розповім, не перешкоджайте! Скажіть, панове, зробіть ласку, щоб Петро Іванович не перешкоджав.

Г о р о д н и ч и й. Та говоріть, бога ради, що таке? У мене серце не на місці. Сідайте, панове! Візьміть стільці! Петре Івановичу, ось вам стілець. (Усі сідають навколо обох Петрів Івановичів). Ну, що, що таке?

Б о б ч и н с ь к и й. Дозвольте, дозвольте; я все за порядком. Як тільки мав я приємність вийти од вас після того, як ви зводили збентежитись одержаним листом, отак-бо, я тоді ж забіг... вже, будь ласка, не перебивайте, Петре Івановичу! Я вже все, все, все знаю. То я, от, звольте бачити, забіг до Коробкіна. А не заставши Коробкіна дома, завернув до Растаковського, а не заставши Растаковського, зайшов ото до Івана Кузьмича, щоб переказати йому одержану вами новину, та, ідучи звідти, зустрівся з Петром Івановичем...

Д о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). Коло рундука, де продаються пироги.
Б о б ч и н с ь к и й. Коло рундука, де продаються пироги. Та, зустрівшись з Петром Івановичем, і кажу йому: чи чули ви про новину оту, яку одержав Антон Антонович із цілком певного листа? А Петро Іванович уже чули про це від ключниці вашої, Авдоті, яку, не знаю чого, було послано до Филипа Антоновича Почечуєва.
Д о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). По барильце для французької горілки.
Б о б ч и н с ь к и й (одводячи його руки). По барильце для французької горілки. От ми пішли з Петром Івановичем до Почечуєва... Ви вже, Петре Івановичу... теє-то... не перебивайте, будь ласка, не перебивайте!.. Пішли до Почечуєва, та на дорозі Петро Іванович каже: "Зайдімо", каже, "до трактиру. У шлунку-бо в мене... зранку я нічого не їв, то шлункове трясіння..." отаке-то, в шлунку в Петра Івановича... "А в трактир", каже, "привезли тепер свіжої сьомги, то ми закусимо". Тільки-но ми в гостиницю, коли це юнак...
Д о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). Непоганий із себе, в партикулярному9 одязі...
Б о б ч и н с ь к и й. Непоганий із себе, в партикулярному одязі, ходить отак по кімнаті, і на обличчі отакий роздум... фізіономія... вчинки, і тут (крутить рукою біля лоба) багато, багато всього. Я ніби передчував і кажу Петрові Івановичу: "Тут що-небудь не спроста". Егеж. А Петро Іванович уже кивнув пальцем і підкликали трактирника,— трактирника Власа: в нього жінка три тижні тому породила і такий премоторний хлопчик, буде так само, як і батько, держати трактир. Підкликавши Власа, Петро Іванович і спитали його потихеньку: "Хто", каже, "цей юнак?" — а Влас і відповідає на це: "Це", каже... Е, не перебивайте, Петре Івановичу, будь ласка, не перебивайте, ви не розкажете, їй-богу, не розкажете: ви пришіптуєте, у вас, я знаю, один зуб в роті із свистом... "Це", каже, "юнак, чиновник", отак-бо, "їде з Петербурга, а на прізвище", каже, "Іван Олександрович Хлестаков, а їде", каже, "в Саратовську губернію і", каже, "предивно себе атестує: другий уже тиждень живе, з трактиру не їде, забирає все набір і ні копійки не хоче платити". Як сказав він мені це, а мене тут от наче щось і напоумило. "Е!" кажу я Петрові Івановичу...
Д о б ч и н с ь к и й. Ні, Петре Івановичу, це я сказав: "е!"
Б о б ч и н с ь к и й. Спочатку ви сказали, а потім і я сказав: "Е!" сказали

ми з Петром Івановичем. "А з якої речі сидіти йому тут, коли дорога його веде в Саратовську губернію?" — Егеж. А ось, він ото і є той чиновник.
Г о р о д н и ч и й. Хто, який чиновник?
Б о б ч и н с ь к и й. Чиновник, той, про якого зводили дістати нотицію10, — ревізор.
Г о р о д н и ч и й (в страху). Що ви, Господь з вами! це не він.
Д о б ч и н с ь к и й. Він! і грошей не платить, і не їде. Кому ж би й бути, як не йому? І подорожня11 прописана в Саратов.
Б о б ч и н с ь к и й. Він, він, їй-богу, він... Такий спостережливий: усе обдивився. Побачив, що ми з Петром Івановичем їли сьомгу,— більше тому, що Петро Іванович щодо свого шлунку... егеж, то він і в тарілки нам заглянув. Такий пильний — мене так і пройняло страхом.
Г о р о д н и ч и й. Господи, помилуй нас грішних! Де ж він там живе?
Д о б ч и н с ь к и й. У п’ятому номері, під сходами.
Б о б ч и н с ь к и й. У тому самому номері, де минулого року побилися проїжджі офіцери.
Г о р о д н и ч и й. І давно він тут?
Д о б ч и н с ь к и й. А тижнів уже зо два. Приїхав на Василя Єгиптянина.
Г о р о д н и ч и й. Два тижні! (Набік). Батечку, сваточку! Пронесіть, святі угодники! За ці два тижні вишмагано унтер-офіцерську жінку. Арештантам не видавали провізії! На вулицях шинок, брудота! Ганьба! осудовище! (Хапається за голову).
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Що ж, Антоне Антоновичу? — їхати парадом до гостиниці.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Ні, ні! Попереду пустити голову, духовенство, купецтво; ось і в книзі: "Діяння Іоанна Масона"12...
Г о р о д н и ч и й. Ні, ні; дозвольте вже мені самому. Бували важкі випадки в житті, миналися, ще навіть і спасибі діставав. А може, бог пронесе й тепер. (Звертаючись до Бобчинського). Ви кажете, він молодий?
Б о б ч и н с ь к и й. Молодий, років двадцяти трьох або чотирьох з чимсь.
Г о р о д н и ч и й. Тим краще — молодого скоріше пронюхаєш. Біда, якщо старий чорт; а молодий увесь зверху. Ви, панове, готуйтеся кожний у себе, а я вирушу сам, або ось хоч з Петром Івановичем, приватно, для прогулянки, навідатися, чи не зазнають проїжджі неприємностей. Гей,

Свистунов!
С в и с т у н о в. Що скажете?
Г о р о д н и ч и й. Біжи зараз до дільничного пристава; або ні, ти мені потрібен. Скажи там кому-небудь, щоб якнайшвидше до мене дільничного пристава, і приходь сюди. (Квартальний біжить, хапаючись).
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ходім, ходім, Амосе Федоровичу. Справді, може трапитись біда.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Та вам чого боятись? Ковпаки чисті надів на хворих, та й кінці у воду.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Де там ковпаки? Хворим велено габер-суп13 давати, а в мене по всіх коридорах тхне такою капустою, що бережи тільки носа.
А м о с Ф е д о р о в и ч. А я щодо цього спокійний. Справді, хто зайде до повітового суду? А якщо хто й загляне в який-небудь папір, то він життю не буде радий. Я ось уже п’ятнадцять років сиджу на суддівському стільці, а як заглиблюсь іншого разу в записку — а! тільки рукою махну. Сам Соломон14 не розбере, що в ній правда і що неправда. (Суддя, попечитель богоугодних закладів, доглядач шкіл і поштмейстер ідуть і на дверях стикаються з квартальним, що повертається).
Ява IV
Городничий, Бобчинський, Добчинський і квартальний.
Г о р о д н и ч и й. Що, дрожки там стоять?
К в а р т а л ь н и й. Стоять.
Г о р о д н и ч и й. Біжи на вулицю... або, ні, зажди! Біжи принеси... Та інші ж де? невже ти тільки сам? Адже я наказував, щоб і Прохоров був тут. Де Прохоров?
К в а р т а л ь н и й. Прохоров у приміщенні дільниці, та тільки до діла не може бути взятий.
Г о р о д н и ч и й. Як це?
К в а р т а л ь н и й. Та так: привезли його вранці як мерця. От уже два цебри води вилили, досі не протверезився.
Г о р о д н и ч и й (хапаючись за голову). Ох, боже мій, боже мій! Біжи швидше на вулицю, або ні — біжи перше до кімнати, чуєш! і принеси звідти шпагу та новий капелюх. Ну, Петре Івановичу, їдьмо!
Б о б ч и н с ь к и й. І я, і я... дозвольте й мені, Антоне Антоновичу!

Г о р о д н и ч и й. Ні, ні, Петре Івановичу, не можна, не можна! Ніяково, та й на дрожках не вмістимося.
Б о б ч и н с ь к и й. Нічого, нічого, я так: півником, півником побіжу за дрожками. Мені б тільки трошки в щілинку б, в двері отак подивитись, як у нього ці вчинки...
Г о р о д н и ч и й (беручи шпагу, до квартального). Біжи зараз, візьми десяцьких, та хай кожен з них візьме... Ото шпага як подряпалась! Проклятий купчина Абдулін — бачить, що в городничого стара шпага, не прислав нової. О, лукавий народ! А так, шахраї, я думаю, там уже просьби з-під поли й готують. Хай кожен візьме в руки по вулиці... чорт забери, по вулиці — по мітлі! і вимели б усю вулицю, що йде до трактира, та вимели б чисто... Чуєш! Та гляди: ти! ти! я знаю тебе: ти там кумаєшся, та крадеш у ботфорти срібні ложечки,— гляди, в мене пильнуй!.. Що ти зробив з купцем Черняєвим — га? Він тобі на мундир дав два аршини сукна, а ти потягнув усю штуку. Гляди! не за чином береш. Іди!
Ява V
Ті самі й дільничний пристав.
Г о р о д н и ч и й. А, Степане Іллічу! Скажіть, бога ради, куди ви пропали? На що це схоже?
Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Я був тут зараз за ворітьми.
Г о р о д н и ч и й. Ну, слухайте ж, Степане Іллічу. Чиновник ось з Петербурга приїхав. Як ви там розпорядились?
Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Та так, як ви наказували. Квартального Пуговіцина я послав із десяцькими підчищати тротуар.
Г о р о д н и ч и й. А Держиморда де?
Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Держиморда поїхав на пожарній трубі.
Г о р о д н и ч и й. А Прохоров п’яний?
Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. П’яний.
Г о р о д н и ч и й. Як же ви це так дозволили?
Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Та бог його знає. Вчорашнього дня трапилась за містом бійка — поїхав туди для порядку, а повернувся п’яний.
Г о р о д н и ч и й. Послухайте ж, ви зробіть ось що: квартальний Пуговіцин... він високий на зріст, то хай стоїть, для благоустрою, на

мосту. Та розкидати нашвидку старий паркан, що біля шевця, і поставити солом’яну віху, щоб було схоже на планування. Воно, чим більше ламання, тим більш означає діяльності градоправителя. Ох, боже мій! я й забув, що під тим парканом навалено на сорок возів усякого сміття. Що це за погане місто! тільки-но де-небудь постав який-небудь пам’ятник або, просто, паркан — чорт їх знає, звідки й нанесуть усякого сміття! (Зітхає). Та якщо приїжджий чиновник буде питати про службу: чи задоволені? — щоб говорили: "Всім задоволені, ваше благородіє"; а котрий буде незадоволений, то я йому потім дам такого незадоволення... О-ох, хо, хо-х! грішний, багато в чому грішний. (Бере замість капелюха футляр). Дай тільки, боже, щоб з рук зійшло швидше, а там я поставлю вже таку свічку, якої ще ніхто не ставив: на кожну бестію купця накладу приставити по три пуди воску. О, боже мій, боже мій! їдьмо, Петре Івановичу. (Замість капелюха хоче надягти картонний футляр).

Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Антоне Антоновичу, це коробка, а не капелюх.

Г о р о д н и ч и й (кидаючи коробку). Коробка, то коробка. Чорт з нею! Та якщо спитають: чого не збудована церква при богоугоднім закладі, на яку тому п’ять років було асигновано суму, то не забули б сказати, що почала будуватись, але згоріла. Я про це й рапорта подавав. А то, чого доброго, хто-небудь, забувшись, здуру скаже, що вона й не починалася. Та скажіть Держиморді, щоб не дуже давав волю кулакам своїм; він, для порядку, всім ставить ліхтарі під очима — і винному, і невинному. Їдьмо, їдьмо, Петре Івановичу! (Іде і повертається). Та не випускати солдатів на вулицю без усього; ця рвана гарніза надягне тільки поверх сорочки мундир, а внизу нічого нема. (Всі виходять).

Ява VI

Анна Андріївна і Марія Антонівна (вибігають на сцену).

А н н а А н д р і ї в н а. Де ж, де ж вони? Ох, боже мій!.. (Одчиняючи двері). Чоловіче! Антоша! Антоне! (Говорить швидко). А все ти, все через тебе. І заходилася порпатись: "Я шпильочку, я косинку" (Підбігає до вікна і кричить). Антоне, куди, куди? Що, приїхав? ревізор? з вусами? з якими вусами?

Г о л о с г о р о д н и ч о г о. Потім, потім, матінко!

А н н а А н д р і ї в н а. Потім? От новина — потім! Я не хочу потім... Мені

тільки одне слово: що він, полковник? Га? (Із зневагою). Поїхав! Я тобі згадаю це! А все оця: "Мамуню, мамуню, заждіть, зашпилю ззаду косинку; я зараз". Ось тобі й зараз! Ось тобі нічого й не взнали! А все прокляте кокетство: почула, що поштмейстер тут, і давай перед дзеркалом маніжитись: і з того боку, і з цього боку підійде. Уявляє, що він за нею волочиться, а він, просто, кривиться з тебе, коли ти одвернешся.

М а р і я А н т о н і в н а. Та що ж робити, мамуню? Однаково, через дві години все ми дізнаємось.

А н н а А н д р і ї в н а. Через дві години! красненько дякую. Ото прислужилася відповіддю! як ти не догадалася сказати, що через місяць іще краще можна дізнатися. (Звисає у вікно). Ей, Авдотя! Га? Що, Авдотя, ти чула, там приїхав хтось?.. Не чула? Дурна яка! Махає руками? Хай махає, а ти все б таки його розпитала. Не могла цього взнати? В голові дурниці, все женихи сидять. Га? Швидко поїхали! та ти б побігла за дрожками. Біжи, біжи, зараз! Чуєш, побіжи, розпитай, куди поїхали; та розпитай гарненько: що за приїжджий, який він,— чуєш? Подивися в щілинку і дізнайся про все, і очі які: чорні чи ні, та цю ж хвилину повертайся назад, чуєш? Швидше, швидше, швидше, швидше! (Кричить доти, поки не спускається завіса. Так завіса і закриває їх обох, як вони стоять біля вікна).

Дія друга

Маленька кімната в гостиниці. Ліжко, стіл, чемодан, порожня пляшка, чоботи, щітка для одягу та інше.

Ява I

О с и п (лежить на пановому ліжку). Чорт забери, їсти так хочеться і в животі тріскотнява така, начебто цілий полк затрубив у труби. От, не доїдемо, та й годі, додому. Що ти скажеш робити? Другий місяць пішов, як уже з Пітера. Протринькав дорогою грошики, голубчик, тепер сидить і хвоста підгорнув, і не гарячиться. А стало б, і дуже б стало на прогони; ні, бачиш ти, треба в кожному місті показати себе! (Перекривляє його). "Гей, Осипе, біжи, оглянь кімнату, кращу, та обід замов найкращий: я не можу їсти поганого обіду, мені потрібен кращий обід". Якби ж ото було, справді, що-небудь путнє, а то ж єлистратишко15 простий! З проїжджими знайомиться, а потім у карточки — от тобі й догрався! Ех,

набридло таке життя! Бігме, на селі краще: воно хоч нема публічності, та й турботності менше, візьмеш собі бабу та й лежи увесь вік на полу та їж пироги. Ну, хто ж заперечує, звісно, якщо піде на правду, то життя в Пітері краще за все. Тільки б гроші були, а життя делікатне й політичне: театри, собаки тобі танцюють і все, що хоч. Розмовляє все на тонкій делікатності, що хіба тільки дворянству поступиться: підеш на Щукін16 — купці тобі гукають: "Шановний!", на перевозі в човні з чиновником сядеш; компанії захотів — біжи до крамнички: там тобі кавалер розкаже про табори і оповість, що всяка зірка означає на небі, так от, як на долоні все бачиш. Стара офіцерша зайде; покоївка іншого разу загляне така... фу, фу, фу! (Посміхається і трусить головою). Галантерейне, чорт забери, поводження! Нечемного слова ніколи не почуєш: усякий тобі каже ви. Набридло йти — береш візника й сидиш собі, як пан, а не хочеш заплатити йому — будь ласка: в кожному домі є наскрізні ворота, і ти так шмигнеш, що тебе ніякий диявол не знайде. Одне погано: іншим разом добре наїсишся, а іншим — мало не луснеш з голоду, як тепер, приміром. А все він винен. Що з ним зробиш? Батенько пришле грошики, що б то їх притримати — та куди... як почне гуляти: їздить візником, кожний день ти діставай до театру квиток, а там через тиждень, диви — й посилає на товчок продавати новий фрак. Іншим разом усе до останньої сорочки спустить, так що на ньому тільки й залишиться що сюртучина та шинелина.. Їй-богу, правда! І сукно таке важне, аглицьке! карбованців півтораста йому один фрак стане, а на базарі спустить карбованців за двадцять; а про штани й говорити нема того — за ніщо йдуть. А чому? — а тому, що за діло не береться: замість того, щоб на посаду, а він іде гуляти по прешпекту, в карти грає. Ех, якби знав це старий пан! Він не подивився б на те, що ти чиновник, а, піднявши сорочинку, таких би гарячих всипав тобі, що днів би з чотири ти почухувався. Коли служити, то служи. Ось тепер трактирник сказав, що не дам вам їсти, поки не заплатите за попереднє; ну, а коли не заплатимо? (Зітхаючи). Ах, боже ти мій, хоч би який-небудь капусняк! Здається, так би тепер увесь світ з’їв. Стукає; напевно це він іде. (Поквапливо схоплюється з ліжка).

Ява II

Осип і Хлестаков.

Х л е с т а к о в. На, візьми це (віддає кашкет і кийочок). А, знову валявся

на ліжку?
О с и п. Та навіщо ж би мені валятись? Не бачив я хіба ліжка, чи що?
Х л е с т а к о в. Брешеш, валявся; бачиш, усе зібгане!
О с и п. Та нащо мені воно? Не знаю я хіба, що таке ліжко? У мене є ноги, я й постою. Навіщо мені ваше ліжко?
Х л е с т а к о в (ходить по кімнаті). Подивись, там, у картузі17, тютюну нема?
О с и п. Та де ж йому взятися, тютюнові? Ви позавчора останнє викурили.
Х л е с т а к о в (ходить і на всякі способи стискає свої губи; нарешті каже гучним і рішучим голосом). Послухай... гей, Осипе!
О с и п. Чого зволите?
Х л е с т а к о в (голосним, але не таким рішучим голосом). Ти біжи туди.
О с и п. Куди?
Х л е с т а к о в (голосом зовсім не рішучим і не гучним, дуже близько до прохання). Вниз, до буфету... Там скажи... щоб мені дали пообідати.
О с и п. Та ні, я й ходити не хочу.
Х л е с т а к о в. Як ти смієш, дурню?
О с и п. Та так, однаково, хоч і піду, нічого з цього не буде. Хазяїн сказав, що більше не дасть обідати.
Х л е с т а к о в. Як він сміє не дати? От іще дурниці!
О с и п. Ще, каже, і до городничого піду; третій тиждень пан грошей не платить. Ви ото з паном, каже, дурисвіти, і пан твій — крутій. Ми ото, каже, таких шелихвостів та падлюк бачили.
Х л е с т а к о в. А ти вже й радий, худобино, зараз переказувати мені все це.
О с и п. Каже: "Отак усякий приїде, обживеться, заборгується, потім і вигнати не можна". "Я", каже, "жартувати не буду, я просто із скаргою, щоб у холодну, та в тюрму".
Х л е с т а к о в. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи, скажи йому. Ото груба тварина!
О с и п. Та краще я самого хазяїна покличу до вас.
Х л е с т а к о в. Навіщо ж хазяїна? ти піди сам скажи.
О с и п. Та, справді, пане...
Х л е с т а к о в. Ну, біжи, чорт з тобою! поклич хазяїна. (Осип виходить).
Ява III

Х л е с т а к о в (сам). Страшенно як хочеться їсти! Так трошки пройшовся, думав, чи не пройде апетит,— ні, чорт забери, не проходить. Та якби в Пензі я не погуляв, стало б грошей доїхати додому. Піхотний капітан дуже підчепив мене: штоси18 дивовижно, бестія, зрізує. Всього яких-небудь чверть години посидів — і все обібрав. А до всього того страх як хотілось би з ним ще раз зчепитись. Нагоди тільки не трапилось. Ото погане місто! В овочевих крамницях нічого не дають в борг. Це вже, просто, підло. (Насвистує спочатку з "Роберта"19, потім: "Не ший мені, матінко", а наприкінці — ні се ні те). Ніхто не хоче йти.

Ява IV

Хлестаков, Осип і трактирний слуга.

С л у г а. Хазяїн казав спитати, чого вам треба.

Х л е с т а к о в. Здрастуй, браток! Ну, як ти, здоровий?

С л у г а. Хвалити бога.

Х л е с т а к о в. Ну що, як у вас в гостиниці? чи добре все йде?

С л у г а. Та, хвалити бога, все добре.

Х л е с т а к о в. Багато приїжджих?

С л у г а. Та досить.

Х л е с т а к о в. Послухаймо, любий, там мені досі обіду не приносять, то, будь ласка, піджени, щоб швидше — бачиш, мені зразу по обіді треба дещо зробити.

С л у г а. Та хазяїн сказав, що не буде більше давати. Він либонь хотів іти сьогодні скаржитись городничому.

Х л е с т а к о в. Та чого ж скаржитись? Поміркуй сам, любий мій, як же? мені ж бо треба їсти. Отак можу я зовсім охлянути. Мені дуже їсти хочеться: я не жартома це кажу.

С л у г а. Та воно так. Він казав: "Я йому обідати не дам, поки він не заплатить мені за попереднє". Отака вже відповідь його була.

Х л е с т а к о в. Та ти урезонь, уговори його.

С л у г а. Та що ж йому таке казати?

Х л е с т а к о в. Ти розтлумач йому серйозно, що мені треба їсти. Гроші самі собою... Він думає, що як йому, мужикові, нічого, коли не поїсть день, то й іншим так само. Ото новина!

С л у г а. Хай уже, я скажу.

Ява V

Х л е с т а к о в (сам). Це погано, одначе, якщо він зовсім нічого не дасть їсти. Так хочеться, як ще ніколи не хотілось. Хіба з одягу що-небудь спустити? Штани, або що, продати? Ні, краще вже поголодувати, та приїхати додому в петербурзькому костюмі. Шкода, що Йохим20 не дав на прокат карети, а гарно б, чорт забери, приїхати додому в кареті, підкотити отаким чортом до якого-небудь сусіда-поміщика під ґанок, з ліхтарями, а Осипа ззаду одягти в ліврею. Як би, я уявляю, всі переполохались! "Хто такий, що таке?" А лакей входить (виструнчуючись і вдаючи лакея): "Іван Олександрович Хлестаков із Петербурга, скажете прийняти?" Вони, бовдури, і не знають, що таке значить "скажете прийняти". До них коли приїде який-небудь там бевзь-поміщик, так і суне, ведмідь, просто у вітальню. До донечки якої-небудь гарненької підійдеш: "Панно, як я..." (Потирає руки і підчовгує ніжкою). Тьху! (плює) аж нудить, так їсти хочеться.

Ява VI

Хлестаков, Осип, потім слуга.

Х л е с т а к о в. А що?

О с и п. Несуть обід.

Х л е с т а к о в (приплескує в долоні і злегка підстрибує на стільці). Несуть! несуть! несуть!

С л у г а (з тарілками й салфеткою). Хазяїн в останній раз уже дає.

Х л е с т а к о в. Ну, хазяїн, хазяїн... Мені плювати на твого хазяїна! Що там таке?

С л у г а. Суп і печеня.

Х л е с т а к о в. Як, тільки дві страви?

С л у г а. Тільки ото.

Х л е с т а к о в. Ото дурниця яка! я цього не приймаю. Ти скажи йому: що це справді таке!.. Цього мало.

С л у г а. Ні, хазяїн каже, що ще багато.

Х л е с т а к о в. А соусу чому нема?

С л у г а. Соусу нема.

Х л е с т а к о в. Чому ж нема? Я бачив сам, проходивши повз кухню, там багато чого варилося. І в їдальні сьогодні вранці два якісь куценькі чоловіки їли сьомгу та ще багато дечого.

С л у г а. Та воно б то є, сказати, та нема.

Х л е с т а к о в. Як нема?

С л у г а. Та от нема.

Х л е с т а к о в. А сьомга, а риба, а котлети?

С л у г а. Та це для тих, котрі статечніші.

Х л е с т а к о в. Ах ти, дурень!

С л у г а. Егеж.

Х л е с т а к о в. Порося ти погане... Як же вони їдять, а я не їм? Чого ж я, чорт забери, не можу так само? Хіба вони не такі ж проїжджі, як і я?

С л у г а. Та вже звісно, що не такі.

Х л е с т а к о в. Які ж?

С л у г а. Звичайно які! вони вже, звісно: вони гроші платять.

Х л е с т а к о в. Я з тобою, дурню, не хочу говорити. (Насипає суп і їсть). Що це за суп? Ти просто води налив у миску: ніякого смаку нема, тільки смердить. Я не хочу цього супу, дай мені іншого.

С л у г а. Ми заберемо. Хазяїн сказав: коли не хочете, то й не треба.

Х л е с т а к о в (захищаючи рукою страву). Ну, ну, ну... облиш, дурню! Ти звик там поводитися з іншими: я, брат, не такого роду! зо мною не раджу... (Їсть). Боже мій, який суп! (Їсть далі). Я думаю, ще жодна людина в світі не їла такого супу: якесь пір’я плаває замість масла. (Ріже курку). Ой, ой, ой, яка курка! Дай печеню! Там супу трохи залишилось. Осипе, візьми собі. (Ріже печеню). Що це за печеня? Це не печеня.

С л у г а. А що ж таке?

Х л е с т а к о в. Чорт його знає, що таке, тільки не печеня. Це сокира засмажена замість яловичини. (Їсть). Шахраї, каналії! чим вони годують? І щелепи заболять, якщо з’їси один такий шматок. (Колупає пальцем у зубах). Падлюки! Зовсім як дерев’яна кора — нічим витягти не можна; і зуби почорніють після цих страв. Шахраї! (Витирає рот салфеткою). Більше нічого нема?

С л у г а. Нема.

Х л е с т а к о в. Каналії! падлюки! навіть хоч би який-небудь соус або печиво. Дармоїди! деруть тільки з проїжджих.

С л у г а разом з Осипом прибирає й виносить тарілки.

Ява VII

Хлестаков, потім Осип

Х л е с т а к о в. Справді, начебто й не їв; тільки-но розохотився. Якби

дрібні, послати б на базар та купити хоч булку.
О с и п (входить). Там чогось городничий приїхав, дізнається й питає про вас.
Х л е с т а к о в (злякавшись). От тобі й на! Отаке стерво трактирник, встиг уже поскаржитися! Що, коли справді він потягне мене в тюрму? Що ж? Коли благородним чином, я, хай уже... ні, ні, не хочу! там у місті тиняються офіцери й народ, а я, як навмисне, задав тону й переморгнувся з однією купецькою дочкою... Ні, не хочу... Та що він, як він сміє, справді? Що я йому, хіба купець чи ремісник? (Бадьориться й випробовується). Та я йому просто скажу: "Як ви смієте, як ви..." (Коло дверей крутиться ручка; Хлестаков блідне і зіщулюється).
Ява VIII
Хлестаков, Городничий та Добчинський.
(Городничий, увійшовши, зупиняється. Обидва з переляком дивляться кілька хвилин один на одного, вирячивши очі).
Г о р о д н и ч и й (трохи підбадьорившись та простягши руки по швах). Бажаю доброго здоров’я!
Х л е с т а к о в (вклоняється). Моє шанування.
Г о р о д н и ч и й. Вибачте.
Х л е с т а к о в. Нічого...
Г о р о д н и ч и й. Обов’язок мій, як градоначальника тутешнього міста, дбати про те, щоб проїжджим і всім благородним людям ніяких утисків...
Х л е с т а к о в (спочатку трохи заїкується, але накінець говорить голосно). Та що ж робити?.. Я не винен... Я, їй-богу, сплачу... Мені пришлють із села. (Бобчинський виглядає з дверей). Він більше винен: яловичину мені подає таку тверду, як колода; а суп — він чорт знає, чого хлюпнув туди, я мусив вилити його за вікно. Він мене морить голодом ці дні... чай такий химерний: смердить рибою, а не чаєм. За що ж я... От новина!
Г о р о д н и ч и й (торопіючи). Вибачте, я, бігме, не винен. На базарі в мене яловичина завжди добра. Привозять холмогорські купці, люди тверезі й поведінки хорошої. Я вже й не знаю, звідки він бере таку. А коли що не так, то... Дозвольте мені запропонувати вам переїхати зо мною на іншу квартиру.
Х л е с т а к о в. Ні, не хочу! Я знаю, що значить на іншу квартиру: тобто

— в тюрму. Та яке ви маєте право? Та як ви смієте?.. Та ось я... Я служу в Петербурзі. (Бадьориться). Я, я, я...
Г о р о д н и ч и й (набік). О, господи ти боже, який сердитий! Про все дізнався, все розказали прокляті купці!
Х л е с т а к о в (хоробрячись). Та от ви хоч тут з усією своєю командою — не піду. Я просто до міністра! (Стукає кулаком по столу). Що ви? що ви?
Г о р о д н и ч и й (виструнчившись і тремтячи всім тілом). Згляньтесь, не занапастіть! Жінка, діти маленькі... не зробіть нещасною людину.
Х л е с т а к о в. Ні, я не хочу. От іще! мені яке діло? Через те, що у вас жінка й діти, я повинен іти в тюрму, от прекрасно! (Бобчинський виглядає в двері й злякано ховається). Ні, дякую красно, не хочу.
Г о р о д н и ч и й (тремтячи). Через недосвідченість, їй-богу, через недосвідченість. Недостатність статків... Самі з вашої ласки поміркуйте: казенної платні не вистачає давіть на чай та цукор. Якщо ж і були які хабарі, то тільки дрібниця: до столу чого-небудь, та на пару одягу. Щождо унтер-офіцерської вдови, яка живе з купецтва, яку я нібито вибив, то це наклеп, їй-богу, наклеп. Це вигадали лиходії мої; це такий народ, що на життя моє ладні замах учинити.
Х л е с т а к о в. Та що? мені нема ніякого діла до них... (У роздумі). Я не знаю, однак, навіщо ви говорите про лиходіїв або про якусь унтер-офіцерську вдову... Унтер-офіцерська жінка зовсім інше, а мене ви не смієте висікти, до цього вам далеко... От іще! дивись ти який!.. Я сплачу, сплачу гроші, але в мене тепер нема... Я тому й сиджу тут, що в мене нема ні копійки.
Г о р о д н и ч и й (набік). О, тонка штука! Ач, куди метнув! якого туману напустив! розбери, хто хоче! Не знаєш, з якого боку і взятися. Ну, та вже спробувати, хай там що! Хай буде, що буде, спробувати на щастя. (Вголос). Якщо ви справді маєте потребу в грошах, або в чому іншому, то я готовий служити цю хвилину. Мій обов’язок допомагати проїжджим.
Х л е с т а к о в. Дайте, дайте мені позичково! Я зараз-таки розплачусь із трактирником. Мені б тільки карбованців із двісті, або хоч навіть і менше.
Г о р о д н и ч и й (підносячи папірці). Рівно двісті карбованців, хоч і не трудіться лічити.
Х л е с т а к о в (беручи гроші). Найщиріше дякую. Я вам ту ж мить пришлю їх із села... у мене це враз... Я бачу, ви благородна людина...

Тепер інша справа.
Г о р о д н и ч и й (набік). Ну, слава богу! гроші взяв. Діло, здається, піде тепер гаразд. Я таки йому, замість двохсот, чотириста всунув.
Х л е с т а к о в. Гей, Осипе! (Осип входить). Поклич сюди трактирного слугу! (До городничого і Добчинського). А чого ж ви стоїте? Зробіть ласку, сідайте. (До Добчинського). Сідайте, прошу вас.
Г о р о д н и ч и й. Нічого, ми й так постоїмо.
Х л е с т а к о в. Зробіть ласку, сідайте. Я тепер бачу цілковиту одвертість вашої вдачі й привітність; а то, скажу вам, я вже думав, що ви прийшли для того, щоб мене... (До Добчинського). Сідайте! (Городничий і Добчинський сідають. Бобчинський виглядає в двері й прислухається).
Г о р о д н и ч и й (набік). Треба бути сміливішим. Він хоче, щоб вважали його інкогнітом. Гаразд, підпустимо й ми баляндрасів, прикинемось, ніби зовсім і не знаємо, що він за людина. (Вголос). Ми, проходжуючись у справах службових, от з Петром Івановичем Добчинським, тутешнім поміщиком, зайшли навмисне до гостиниці, щоб дізнатися, чи добре тут утримують проїжджих, бо я не так, як інший городничий, якому ні до чого діла нема; ні, я, крім служби, ще з християнської чоловіколюбності хочу, щоб усякого смертного добре приймали,— і от наче в нагороду випадок дав таке приємне знайомство.
Х л е с т а к о в. Я теж сам дуже радий. Без вас я, скажу по правді, довго б просидів тут: зовсім не знав, чим заплатити.
Г о р о д н и ч и й (набік). Егеж, розказуй! не знав, чим заплатити! (Вголос). Чи насмілюсь спитати: куди і в які місця їхати зволите?
Х л е с т а к о в. Я їду в Саратовську губернію, у власне село.
Г о р о д н и ч и й (набік, з обличчям, що набирає іронічного виразу). В Саратовську губернію! Га? І не почервоніє! О, та з ним бережи вуха! (Вголос). За добре діло зволили взятись. Адже от про дорогу: кажуть, з одного боку, неприємності щодо затримки з кіньми, але, з другого боку — розвага для ума. Адже, ви, гадаю, більше для власної приємності їдете?
Х л е с т а к о в. Ні, батечко мене викликає. Розсердився старий, що досі нічого не вислужив у Петербурзі. Він гадає, що так от приїхав, та зараз тобі Володимира в петлицю й дадуть. Ні, я б послав його самого поштовхатися в канцелярію.

Г о р о д н и ч и й (набік). Прошу подивитись, яку ману пускає! і старого батька приплів! (Уголос). І на довгий час зволите їхати?
Х л е с т а к о в. Направду, не знаю. Адже мій батько впертий і дурний, старий шкарбан, як колода. Я йому просто скажу: як хочете, я не можу жити без Петербурга. За що ж, справді, я повинен занапастити вік з мужиками? Тепер не ті потреби; душа моя прагне освіти.
Г о р о д н и ч и й (набік). Добре зав’язав вузлика. Бреше, бреше,— і ніде не обірветься. А який же непоказний, низенький, здається, нігтем би придушив його. Ну, та зажди! ти в мене проговоришся. Я тебе вже примушу більше розказати! (Вголос). Справедливо зволили сказати. Що можна зробити в глушині? Адже от хоч би тут: ночі не спиш, стараєшся для вітчизни, не жалієш нічого, а нагорода невідомо ще, коли буде. (Оглядає кімнату). Здається, ця кімната трохи вогка?
Х л е с т а к о в. Кепська кімната, і блощиці такі, яких я ніде ще й не бачив: як собаки кусають.
Г о р о д н и ч и й. Скажіть! такий освічений гість і терпить, від когож? — від яких-небудь нікчемних блощиць, що їм і на світ не слід би родитися. Начебто й темно в цій кімнаті?
Х л е с т а к о в. Егеж, зовсім темно. Хазяїн завів звичку не давати свічок. Іноді що-небудь хочеться зробити, почитати, або спаде фантазія скомпонувати що-небудь — не можу: темно, темно.
Г о р о д н и ч и й. Насмілюсь просити вас... але ні, я недостойний.
Х л е с т а к о в. А що?
Г о р о д н и ч и й. Ні, ні! недостойний, недостойний!
Х л е с т а к о в. Та що ж таке?
Г о р о д н и ч и й. Я б насмілився... У мене в домі є прекрасна кімната, ясна, спокійна... Але ні, почуваю сам, що це вже занадто велика честь... Не розгнівайтесь — їй-богу, від щирого серця запропонував.
Х л е с т а к о в. Навпаки, будь ласка, я з охотою. Мені багато приємніше в приватному домі, ніж у цьому шинку.
Г о р о д н и ч и й. А вже я такий буду радий! А вже як дружина зрадіє! У мене вже така вдача: гостинність з самого дитинства, особливо, якщо гість освічена людина. Не подумайте, щоб я казав це з лестощів: ні, не маю цієї вади, від щирого серця кажу.
Х л е с т а к о в. Щиро дякую. Я сам теж — я не люблю людей дволичних.

Мені дуже подобається ваша одвертість і привітність, і я б, скажу вам, більше б нічого й не вимагав, як тільки виявляй мені відданість і пошану, пошану й відданість.

Ява IX

Ті ж самі й трактирний слуга, супроводжуваний Осипом. Бобчинський виглядає в двері.

С л у г а. Зволили кликати?

Х л е с т а к о в. Егеж; подай рахунок.

С л у г а. Я вже ото подав вам другий рахунок.

Х л е с т а к о в. Я вже не пам’ятаю твоїх дурних рахунків. Кажи: скільки там?

С л у г а. Ви зволили першого дня взяти обід, а на другий день тільки закусили сьомгою і потім почали все в борг брати.

Х л е с т а к о в. Дурень! іще почав вираховувати. Всього скільки належить?

Г о р о д н и ч и й. Та ви не звольте турбуватися: він підожде. (До слуги). Забирайся геть, тобі пришлють.

Х л е с т а к о в. А й так, і це правда. (Ховає гроші. Слуга пішов. У двері виглядає Бобчинський).

Ява X

Городничий, Хлестаков, Добчинський.

Г о р о д н и ч и й. Чи не буде таке ваше бажання оглянути тепер деякі установи в нашому місті, як от богоугодні та інші?

Х л е с т а к о в. А що там таке?

Г о р о д н и ч и й. А так, подивитесь, як у нас проходять справи... порядок який... Для подорожнього...

Х л е с т а к о в. З великою охотою, я готовий. (Бобчинський виставляє голову в двері).

Г о р о д н и ч и й. Також, якщо буде ваше бажання, звідти до повітової школи, оглянути порядок, в якому викладаються в нас науки.

Х л е с т а к о в. Будь ласка, будь ласка.

Г о р о д н и ч и й. Потім, якщо побажаєте одвідати острог і міські тюрми — роздивитесь, як у нас тримають злочинців.

Х л е с т а к о в. Та навіщо ж тюрми? Вже краще ми оглянемо богоугодні заклади.

Г о р о д н и ч и й. Як ваша ласка. Як ви маєте намір, у своєму екіпажі, чи разом зо мною на дрожках?
Х л е с т а к о в. Так, я краще з вами на дрожках поїду.
Г о р о д н и ч и й (до Добчинського). Ну, Петре Івановичу, вам тепер нема місця.
Д о б ч и н с ь к и й. Нічого, я так.
Г о р о д н и ч и й (тихо до Добчинського). Слухайте: ви побіжіть, та бігом, щонайшвидше, і віднесіть дві записки: одну в богоугодну установу Земляниці, а другу жінці. (До Хлестакова). Чи насмілюсь я попросити дозволу написати у вашій присутності один рядок дружині, щоб вона приготувалася прийняти поважного гостя?
Х л е с т а к о в. Та навіщо ж?.. А втім, тут і чорнило, тільки паперу — не знаю... Хіба що на цьому рахунку?
Г о р о д н и ч и й. Я тут напишу. (Пише, і в той самий час говорить про себе). А от подивимось, як піде діло після фриштику21 та пляшки товстопузки! Та є в нас губернська мадера: непоказна на вигляд, а слона повалить з ніг. Тільки б мені дізнатись, що він таке! і в якій мірі треба його побоюватись. (Написавши, віддає Добчинському, що підходить до дверей, але в цей час двері обриваються, і Бобчинський, що підслухував з того боку, летить разом з ними на сцену. Всі скрикують. Бобчинський підводиться).
Х л е с т а к о в. Що? чи не забились ви де-небудь?
Б о б ч и н с ь к и й. Нічого, нічого, без ніякого пошкодження, тільки поверх носа невеличкий шльопанець! Я забіжу до Христіана Івановича: у нього є пластир такий, так от воно й минеться.
Г о р о д н и ч и й (роблячи Бобчинському докірливий знак, до Хлестакова). Це нічого. Прошу найщиріше, будь ласка! А слузі вашому я скажу, щоб переніс чемодани. (До Осипа). Ти, любий мій, перенеси все до мене, до городничого — тобі всякий покаже. Прошу найщиріше! (Пропускає наперед Хлестакова і ступає за ним, але, обернувшись каже з докором Бобчинському). Ну й ви! не знайшли іншого місця впасти! І простягся, як чорт знає, що таке. (Виходить; за ним Бобчинський. Завіса опускається).
Дія третя
Кімната першої дії.

Ява I

Анна Андріївна, Марія Антонівна (стоять біля вікна в тих самих позах).

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, от, уже цілу годину дожидаємось, а все ти із своїм дурним маніженням: зовсім одяглась, ні! ще треба порпатись... Не слухати б її зовсім. Отака досада! як навмисно, ні душі! начебто вимерло все.

М а р і я А н т о н і в н а. Та, їй-богу, мамуню, через хвилини дві про все дізнаємося. Вже скоро Авдотя повинна прийти. (Вдивляється у вікно і скрикує). Ой, мамуню, мамуню! хтось іде, он у кінці вулиці.

А н н а А н д р і ї в н а. Де йде? У тебе вічно які-небудь фантазії. Ну, так, іде. Хто ж це йде? Невеличкий на зріст... у фраку... Хто ж це? Га? Це, одначе, досадно! Хто ж би це такий був?

М а р і я А н т о н і в н а. Це Добчинський, мамуню.

А н н а А н д р і ї в н а. Який Добчинський! Тобі завжди враз уявиться таке... Зовсім не Добчинський. (Махає хусткою). Гей, ходіть сюди! швидше!

М а р і я А н т о н і в н а. Справді, мамуню, Добчинський.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, от, навмисне, щоб тільки посперечатись. Кажуть тобі — не Добчинський.

М а р і я А н т о н і в н а. А що? а що, мамуню? Бачите, що Добчинський.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, так, Добчинський, тепер я бачу,— чого ж ти сперечаєшся? (Кричить у вікно). Швидше, швидше! ви поволі йдете. Ну, що, де вони? Га? Та кажіть же звідти, однаково. Що? Дуже строгий? Га? А чоловік, чоловік? (Трохи відступивши від вікна, з досадою). Такий дурний: доти, поки не увійде до кімнати, нічого не розкаже!

Ява II

Ті самі й Добчинський.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, скажіть, будь ласка: ну, чи не совісно? Я на вас тільки й покладалась, як на порядну людину: всі враз побігли, і ви туди ж за ними! і я от ні від кого досі пуття не доб’юсь. Чи не соромно вам? Я у вас хрестила вашого Ванічку і Лізоньку, а ви он як зо мною повелися!

Д о б ч и н с ь к и й. Їй-богу, кумонько, так біг засвідчити пошану, що не можу духу одвести. Моє шанування, Маріє Антонівно!

М а р і я А н т о н і в н а. Здрастуйте, Петре Івановичу!

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, що? Ну, розказуйте: що і як там?

Д о б ч и н с ь к и й. Антон Антонович прислав вам записочку.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, та хто він такий? генерал?
Д о б ч и н с ь к и й. Ні, не генерал, а не поступиться генералові: така освіта й поважні вчинки.
А н н а А н д р і ї в н а. А! то це той самий, про якого було писано чоловікові.
Д о б ч и н с ь к и й. Справжній. Я це перший виявив разом з Петром Івановичем.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, розкажіть: що і як?
Д о б ч и н с ь к и й. Та, хвалити бога, все добре. Спочатку він зустрів був Антона Антоновича трохи суворо, егеж; сердився і казав, що і в гостиниці все негаразд, і до нього не поїде, і що він не хоче сидіти за нього в тюрмі; але потім, як дізнався про безневинність Антона Антоновича та як ближче розговорився з ним, одразу перемінив думки і, хвалити бога, все пішло добре. Вони тепер поїхали оглядати богоугодні заклади... А то, скажу вам, уже Антон Антонович думали, чи не було таємного доносу; я сам теж перестрахнувся трошки.
А н н а А н д р і ї в н а. Та вам ото чого боятись? ви ж бо не служите.
Д о б ч и н с ь к и й. Та так, знаєте, коли вельможа говорить, почуваєш страх.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, що ж... це все, однак, дурниці. Розкажіть: який він із себе? що — старий чи молодий?
Д о б ч и н с ь к и й. Молодий, юнак, років двадцяти трьох; а говорить зовсім так, як старий. "Будь ласка", каже, "я поїду: туди, і туди..." (розмахує руками) так ото все гарно. "Я", каже, "і написати, і почитати люблю; але перешкоджає, що в кімнаті", каже, "трошки темно".
А н н а А н д р і ї в н а. А з себе який він: брюнет чи блондин?
Д о б ч и н с ь к и й. Ні, більше шантрет22, і очі такі бистрі, як звірятка, аж бентежать.
А н н а А н д р і ї в н а. Що тут пише він мені в записці? (Читає). "Спішу тебе повідомити, серденько, що становище моє було вельми сумне; але, покладаючись на милосердя боже, за два солоні огірки особливо і півпорції ікри карбованець двадцять п’ять копійок..." (Спиняється). Я нічого не розумію: до чого ж тут солоні огірки та ікра?
Д о б ч и н с ь к и й. А, це Антон Антонович писали на чорновому папері

заради швидкості: там якийсь рахунок був написаний.
А н н а А н д р і ї в н а. А, так, справді. (Читає далі). "Але, покладаючись на милосердя боже, здається, все піде на добрий кінець. Приготуй якнайшвидше кімнату для поважного гостя, ту, що виклеєна жовтими шпалерами; до обіду додавати не турбуйся, бо закусимо в богоугодному закладі, в Артемія Филиповича, а вина звели якнайбільше; скажи купцеві Абдуліну, щоб прислав найкращого; а ні, то я перекидаю весь його погреб. Цілуючи, серденько, твою ручку, зостаюсь твій Антон Сквозник-Дмухановський..." Ох, боже мій! Це, одначе ж, треба швидше! Гей, хто там? Мишко!
Д о б ч и н с ь к и й (біжить і кричить у двері). Мишко! Мишко! Мишко! (Мишко входить).
А н н а А н д р і ї в н а. Послухай: біжи до купця Абдуліна... зажди, я дам тобі записочку (сідає до стола, пише записку і заразом говорить), цю записочку ти віддай кучерові Сидорові, щоб він побіг з нею до купця Абдуліна й приніс звідти вина. А сам піди зараз прибери якнайкраще оту кімнату для гостя. Там поставиш ліжко, рукомийник та інше.
Д о б ч и н с ь к и й. Ну, Анно Андріївно, я побіжу тепер швиденько подивитись, як там він оглядає.
А н н а А н д р і ї в н а. Ідіть, ідіть! я не тримаю вас.
Ява III
Анна Андріївна і Марія Антонівна.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, Машенько, нам треба тепер взятись до туалету. Він столична штучка: боже борони, щоб чого-небудь не висміяв. Тобі найпристойніше одягти твою блакитну сукню з дрібними оборками.
М а р і я А н т о н і в н а. Фі, мамуню, блакитне! Мені зовсім не подобається: і Ляпкіна-Тяпкіна ходить у блакитному, і дочка Земляники теж у блакитному. Ні, краще я надягну барвисте.
А н н а А н д р і ї в н а. Барвисте!.. Справді, говориш — аби тільки наперекір. Воно тобі буде куди краще, бо я хочу надягти палеве: я дуже люблю палеве.
М а р і я А н т о н і в н а. Ой, мамуню, вам не личить палеве.
А н н а А н д р і ї в н а. Мені палеве не личить?
М а р і я А н т о н і в н а. Не личить; я що завгодно даю, не личить: для цього треба, щоб очі були зовсім темні.

А н н а А н д р і ї в н а. Ото добре! а в мене очі хіба не темні? щонайтемніші. Які дурниці говорить! Як же не темні, коли я й ворожу про себе завжди на трефову даму?
М а р і я А н т о н і в н а. Ай, мамуню! ви більше чирвова дама.
А н и а Андріївна. Дурниці, цілковиті дурниці. Я ніколи не була чирвова дама. (Поквапливо йде разом з Марією Антонівною і говорить за сценою.) Отаке раптом уявиться! чирвова дама! Бог знає, що таке! (Після виходу їх розчиняються двері, і Мишко викидає з них сміття. З других дверей виходить Осип з чемоданом на голові).
Ява IV
Мишко і Осип.
О с и п. Куди тут?
М и ш к о. Сюди, дяденьку, сюди!
О с и п. Зажди, перше дай відпочити. Ох ти, бідолашне життя! На порожнє черево всяка ноша здається важкою.
М и ш к о. Що, дяденьку, скажіть: скоро буде генерал?
О с и п. Який генерал?
М и ш к о. Та пан ваш.
О с и п. Пан? та який він генерал?
М и ш к о. А хіба не генерал?
О с и п. Генерал, та тільки з іншого боку.
М и ш к о. Що ж це, більше чи менше за справжнього генерала?
О с и п. Більше.
М и ш к о. Бач ти як! то ж бо в нас метушню здійняли.
О с и п. Послухай, хлопче: ти, я бачу, моторний парубійко; приготуй-но там чого-небудь попоїсти!
М и ш к о. Та для вас, дяденьку, ще нічого не готове. Простої страви ви не будете їсти, а от, як пан ваш сяде за стіл, то й вам тієї ж страви дадуть.
О с и п. Ну, а з простого ото що у вас є?
М и ш к о. Капусняк, каша та пироги.
О с и п. Давай їх, капусняк, кашу та пироги! Нічого, все будемо їсти. Ну, понесімо чемодан. Що, там другий вихід є?
М и ш к о. Є. (Обидва несуть чемодан до бічної кімнати).
Ява V

Квартальні одчиняють обидві половинки дверей. Входить Хлестаков; за ним городничий, далі попечитель богоугодних закладів, доглядач шкіл, Добчинський і Бобчинський з пластирем на носі. Городничий показує квартальним на підлозі папірець — вони біжать і підіймають його, штовхаючи один одного, хапаючись.

Х л е с т а к о в. Хороші заклади. Мені подобається, що у вас показують проїжджим усе в місті. В інших містах мені нічого не показували.

Г о р о д н и ч и й. В інших містах, насмілюсь доповісти вам, градоправителі і чиновники більше турбуються про свою, тобто, користь; а тут, можна сказати, немає іншого помислу, крім того, щоб благодіянням і невсипущістю заслужити увагу начальства.

Х л е с т а к о в. Сніданок був дуже добрий; я зовсім об’ївся. Що, у вас кожного дня буває такий?

Г о р о д н и ч и й. Навмисно для такого приємного гостя.

Х л е с т а к о в. Я люблю попоїсти. Адже на те живеш, щоб зривати квіти насолоди. Як називалась та риба?

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (підбігаючи). Лабардан23.

Х л е с т а к о в. Дуже смачна. Де це ми снідали? в лікарні, чи що?

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. А так, у богоугодному закладі.

Х л е с т а к о в. Пам’ятаю, пам’ятаю, там стояли ліжка. А хворі видужали? там їх, здається, не багато.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Чоловіка з десять залишилось, не більше; а інші всі видужали. Це вже так заведено, такий порядок. З того часу, як я перебрав начальство,— може, вам здасться навіть неймовірним,— всі, як мухи, видужують. Хворий не встигне увійти до лазарету, як уже здоровий; і не стільки медикаментами, скільки чесністю і порядком.

Г о р о д н и ч и й. Вже який, насмілюсь доповісти вам, запаморочливий обов’язок градоначальника! скільки лежить усяких справ щодо самої чистоти, лагодження, направи... одне слово, найрозумніша людина натрапила б на труднощі, але, дякувати богу, все йде добре. Інший городничий, звичайно, дбав би про свої вигоди; але, чи вірите, що навіть, як лягаєш спати, все думаєш: "господи боже ти мій, як би так улаштувати, щоб начальство побачило мою відданість і було вдоволене?!" Чи нагородить воно, чи ні, звичайно, його воля, принаймні я буду спокійний у серці. Коли в місті у всьому порядок, вулиці заметено,

арештантів добре тримають, п’яниць мало... то чого ж мені більше? Їй-богу, і пошани ніякої не хочу. Воно, звичайно, привабливо, але проти доброчинності все прах і суєта.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (набік). Ото, дурисвіт, як розписує. Дав же бог такий дар!
Х л е с т а к о в. Це правда. Я, скажу вам, сам люблю іноді замудруватись: іншого разу прозою, а іншого й віршики викинуться.
Б о б ч и н с ь к и й (до Добчинського). Справедливо, все справедливо, Петре Івановичу! Зауваження так!... видно, що наук навчався.
Х л е с т а к о в. Скажіть, будь ласка, чи нема у вас яких-небудь розваг, товариств, де б можна було, наприклад, пограти в карти?
Г о р о д н и ч и й (набік). Еге, знаємо, голубчику, в чий город камінці кидають. (Вголос). Боже борони! тут і чутки нема про такі товариства. Я карт і в руки ніколи не брав; навіть не знаю, як грати в оті карти. Дивитись не міг на них байдуже: і якщо трапиться побачити отак якого-небудь бубнового короля або що-небудь інше, то така огида охоплює, що просто плюнеш. Раз якось трапилося, забавляючи дітей, поставив будку з карт, та після того цілу ніч снились прокляті. Бог з ними! Як можна, щоб такий дорогоцінний час марнувати на них?
Л у к а Л у к и ч (набік). А в мене виграв, падлюка, ще позавчора сто карбованців...
Г о р о д н и ч и й. Краще ж я зуживу цей час на користь державну.
Х л е с т а к о в. Ну, ні, ви це вже даремно, одначе ж... Все залежить від того, як хто дивиться на річ. Якщо, наприклад, хто-небудь забастує, тоді, як треба гнути трьох ріжків24... ну, тоді, звичайно... Ні, не кажіть; іноді дуже вабить пограти.
Ява VI
Ті самі, Анна Андріївна та Марія Антонівна.
Г о р о д н и ч и й. Насмілюсь познайомити з родиною моєю: дружина і дочка.
Х л е с т а к о в (вклоняючись). Який я щасливий, пані, що маю в своєму роді приємність вас бачити.
А н н а А н д р і ї в н а. Нам ще більш приємно бачити таку особу.
Х л е с т а к о в (хизуючись). Даруйте, пані, зовсім навпаки: мені ще приємніше.

А н н а А н д р і ї в н а. Як можна! Ви це так зволите говорити для компліменту. Прошу вас сідати.
Х л е с т а к о в. Коло вас стояти вже є щастя; а втім, якщо ви вже так неодмінно хочете, я сяду. Який я щасливий, що, нарешті, сиджу коло вас.
А н н а А н д р і ї в н а. Даруйте, я ніяк не смію взяти на себе... Я гадаю, вам після столиці вояжування25 здалося дуже неприємним.
Х л е с т а к о в. Надзвичайно неприємне. Звикши жити, comprenez vous26, у блискучому товаристві та враз опинитися в дорозі; брудні трактири, пітьма неуцтва... Якби, скажу вам, не такий випадок, який мене... (поглядає на Анну Андріївну і хизується перед нею) так винагородив за все...
А н н а А н д р і ї в н а. Справді-бо, як вам повинно бути неприємно.
Х л е с т а к о в. А втім, пані, в цю хвилину мені дуже приємно.
А н н а А н д р і ї в н а. Як можна! Ви робите мені велику честь. Я цього не заслуговую.
Х л е с т а к о в. Чому ж не заслуговуєте? Ви, пані, заслуговуєте.
А н н а А н д р і ї в н а. Я живу на селі...
Х л е с т а к о в. Так, село, зрештою, теж має свої пагорбки, струмки... Ну, звісно, хто ж порівняє з Петербургом! Ех, Петербург! яке життя, справді! Ви, може, думаєте, що я тільки переписую; ні, начальник відділу зо мною на дружній нозі. Отак ударить по плечу: "Приходь, братіку, обідати!" Я тільки на дві хвилини заходжу до департаменту, для того тільки, щоб сказати: це ось так, це ось так. А там уже чиновник для письма, отакий щур, пером тільки тр, тр... заходився писати. Хотіли були навіть мене колезьким асесором зробити, та, думаю, навіщо. І сторож летить ще на сходах за мною із щіткою: "Дозвольте, Іване Олександровичу, я вам", каже, "чоботи почищу". (До городничого). Чого ви, панове, стоїте? Будь ласка, сідайте!
Г о р о д н и ч и й. Чин такий, що ще можна постояти.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ми постоїмо.
Л у к а Л у к и ч. Не звольте турбуватися!
Х л е с т а к о в. Без чинів, прошу сідати. (Городничий і всі сідають). Я не люблю церемонії. Навпаки, я навіть стараюсь, стараюсь прослизнути непомітно. Але ніяк не можна сховатись, ніяк не можна! Тільки вийду куди-небудь, вже й кажуть: "Он", кажуть, "Іван Олександрович іде!". А

одного разу мене вважали навіть за головнокомандувача: солдати вискочили з гауптвахти і зробили рушницею. Потім уже офіцер, який мені дуже знайомий, каже мені: "Ну, братіку, ми тебе зовсім вважали за головнокомандувача".

А н н а А н д р і ї в н а. Скажіть-но, як!

Х л е с т а к о в. Та мене вже скрізь знають... З гарненькими актрисами знайомий. Я ж бо теж різні водевільчики... Літераторів часто бачу. З Пушкіним на дружній нозі. Бувало часто кажу йому: "Ну, що, брат Пушкін?" — "Та так, брат", відповідає бувало: "так якось усе..." Великий оригінал.

А н н а А н д р і ї в н а. То ви й пишете? Як це, мабуть, приємно письменникові. Ви, певно, і в журнали вмішуєте?

Х л е с т а к о в. Так, і в журнали вмішую. Моїх, зрештою, багато є творів: Одруження Фігаро, Роберт Диявол, Норма. Уже й назв навіть не пам’ятаю. І все принагідно: я не хотів писати, але театральна дирекція каже: "Будь ласка, братіку, напиши що-небудь". Думаю собі: "Хай уже так, будь ласка, братіку". І тут-таки в один вечір, здається, все написав, усіх вразив. У мене легкість надзвичайна в думках. Усе оте, що було під ім’ям барона Брамбеуса, Фрегат Надії і Московський Телеграф27, все це я написав.

А н н а А н д р і ї в н а. Скажіть, то це ви були Брамбеус?

Х л е с т а к о в. Якже, я їм усім виправляю вірші. Мені Смірдін дає за це сорок тисяч28.

А н н а А н д р і ї в н а. То, певно, і Юрій Милославський ваш твір?

Х л е с т а к о в. Так, це мій твір.

А н н а А н д р і ї в н а. Я зразу догадалась.

М а р і я А н т о н і в н а. Ах, мамуню, там написано, що це п. Загоскіна твір.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, от: я й знала, що навіть тут будеш сперечатися.

Х л е с т а к о в. Ах, так, це правда: це, справді, Загоскіна; а є інший Юрій Милославський, так той уже мій29.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, це, певно, я ваш читала. Як гарно написано!

Х л е с т а к о в. Я, скажу вам, з літератури живу. В мене дім перший у Петербурзі. Так уже й відомий: дім Івана Олександровича. (Звертаючись

до всіх). Зробіть ласку, панове, якщо будете в Петербурзі, прошу, прошу до мене. Я ж бо теж бали влаштовую.
А н н а А н д р і ї в н а. Я думаю, з яким там смаком і пишністю влаштовуються бали!
Х л е с т а к о в. Просто, не говоріть. На столі, наприклад, кавун — на сімсот карбованців кавун. Суп у кастрюльці просто на пароплаві приїхав з Парижа30; відкриють накривку — пара, якій подібної не можна відшукати в природі. Я всякий день на балах. Там у нас і віст уже свій склався: міністр закордонних справ, французький посланик, англійський, німецький посланик і я. І вже так утомишся, граючи, що просто ні на що не схоже. Як вибіжиш сходами до себе на четвертий поверх — скажеш тільки кухарці: "На, Маврушко, шинель..." Що ж я брешу — я й забув, що живу в бельетажі. У мене самі сходи коштують... А цікаво заглянути до мене в прихожу, коли я ще не прокинувся: графи та князі товчуться і дзижчать там, як джмелі, тільки й чутно: Ж...Ж...Ж... Іншим разом і міністр... (Городничий та інші боязко встають з своїх стільців). Мені навіть на пакетах пишуть: ваше превосходительство. Одного разу я навіть керував департаментом. І дивно: директор поїхав — куди поїхав, невідомо. Ну, натурально, почались балачки: як, що, кому заступити посаду? Багато з генералів знаходилось охочих та брались, але підійдуть бувало,— ні, мудра річ. Здається, і легко на вигляд, а роздивишся — просто чорт забери! Потім бачать, нема чого робити — до мене. І ту ж хвилину по вулицях кур’єри, кур’єри, кур’єри... можете уявити собі, тридцять п’ять тисяч самих кур’єрів! Яке становище, я питаю? "Іване Олександровичу, ідіть департаментом керувати!" Я скажу вам, трохи зніяковів, вийшов у халаті; хотів одмовитись, але думаю, дійде до царя, ну, та й послужний список теж... "Будь ласка, панове, я приймаю посаду, я приймаю", кажу, "хай так", кажу, "я приймаю, тільки вже в мене: ні-ні-ні! в мене вже ґав не лови! я вже..." І справді бувало, як проходжу через департамент,— просто землетрус, все дрижить і труситься, як лист. (Городничий та інші трусяться від страху; Хлестаков горячиться більше). О! я жартувати не люблю! Я їм усім завдав страху. Мене сама державна рада боїться. Та що, справді? Я такий! я не подивлюсь ні на кого... я кажу всім: "Я сам себе знаю, сам". Я скрізь, скрізь. У палац кожен день їжджу. Мене завтра ж поставлять відразу на фельдмарш... (Підковзується і мало

не гепається на підлогу, але його шанобливо підтримують чиновники).
Г о р о д н и ч и й (підходячи і трусячись усім тілом, силкується вимовити). А ва-ва-ва... ва...
Х л е с т а к о в (швидким уривчастим голосом). Що таке?
Г о р о д н и ч и й. А ва-ва-ва... ва...
Х л е с т а к о в (таким самим голосом). Не розберу нічого, все дурниці.
Г о р о д н и ч и й. Ва-ва-ва... шество, превосходительство, чи не накажете відпочити?.. от і кімната, і все, що треба.
Х л е с т а к о в. Дурниці — відпочити. Будь ласка, я ладен відпочити. Сніданок у вас, панове, добрий... я задоволений, я задоволений. (З декламацією). Лабардан! лабардан! (Входить до бокової кімнати, за ним городничий).
Ява VII
Ті самі, крім Хлестакова і городничого.
Б о б ч и н с ь к и й (до Добчинського). Ось це, Петре Івановичу, людина! Ось воно, що значить людина! Скільки живу, не був у присутності такої важної персони, мало не вмер від страху. Як ви думаєте, Петре Івановичу, хто він такий, міркуючи щодо чину?
Д о б ч и н с ь к и й. Я думаю, мало не генерал.
Б о б ч и н с ь к и й. А я так думаю, що генерал і підметки його не вартий; а якщо генерал, то хіба що сам генералісимус. Чули: державну ото раду як притиснув? Ходімо, розкажемо скоріш Амосові Федоровичу та Коробкіну. Прощайте, Анна Андріївно!
Д о б ч и н с ь к и й. Прощайте, кумонько. (Обидва виходять).
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (до Луки Лукича). Страшно навіть; а чого, і сам не знаєш. А ми навіть і не в мундирі. Ну, що, як проспиться, та до Петербурга махне донесення? (Виходить у задумі разом із доглядачем шкіл, сказавши): Прощайте, пані!
Ява VIII
Анна Андріївна і Марія Антонівна.
А н н а А н д р і ї в н а. Ой, який приємний!
М а р і я А н т о н і в н а. Ах, красунчик!
А н н а А н д р і ї в н а. Але яке делікатне поводження! зразу можна побачити столичну штучку. Вітання і все не таке... Ох, як гарно! Я страх люблю таких юнаків! Я, просто, в нестямі. Я, одначе ж, йому дуже

сподобалась: я помітила — все на мене поглядав.
М а р і я А н т о н і в н а. Ах, мамуню, він на мене дивився!
А н н а А н д р і ї в н а. Будь ласка, з своїми дурницями далі собі! Це тут зовсім недоречно.
М а р і я А н т о н і в н а. Ні, мамуню, справді!
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, от! боже борони, щоб не посперечатись! не можна та й годі! Де йому дивитись на тебе? І з якої речі йому дивитись на тебе?
М а р і я А н т о н і в н а. Справді, мамуню, все дивився. І як почав говорити про літературу, то глянув на мене, і потім, коли розповідав, як грав у віст з посланиками, то і тоді подивився на мене.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, може, один який-небудь раз, та й то вже так, аби тільки. "А", каже собі: "дай уже подивлюсь на неї!"
Ява IX
Ті самі й Городничий.
Г о р о д н и ч и й (увіходить навшпиньки). Чш... ш!
А н н а А н д р і ї в н а. Що?
Г о р о д н и ч и й. І не радий, що напоїв. Ну, що, як хоч одна половина з того, що він говорив, правда? (Задумується). Та як же й не бути правді? Підгулявши, людина все виносить наверх: що на серці, те й на язиці. Звісно, прибрехнув трохи; але ж, не прибрехавши, не мовиться ніяка мова. З міністрами грає і в палац їздить... Так от, справді, чим більше думаєш... чорт його знає, не знаєш, що й робиться в голові; просто, начебто або стоїш на якій-небудь дзвіниці, або тебе хочуть повісити.
А н н а А н д р і ї в н а. А я ніякого зовсім не відчувала побоювання; я просто бачила в ньому освічену, світську, вищого тону людину, а до чинів його мені й діла нема.
Г о р о д н и ч и й. Ну, вже ви — жінки! Всьому кінець, одного цього слова досить. Вам усе — финтирлюшки. Враз бевкнуть ні з того ні з сього слівце. Вас пошмагають, та й тільки, а чоловіка й поминай, як звали. Ти, серце моє, поводилася з ним так вільно, начебто з яким-небудь Добчинським.
А н н а А н д р і ї в н а. Про це я вже раджу вам не турбуватись. Ми дещо знаємо таке... (Поглядає на дочку).
Г о р о д н и ч и й (сам). Ну, вже з вами говорити!.. Отака, справді, оказія!

Досі не можу опам’ятатися від страху. (Одчиняє двері і говорить у двері). Мишко! поклич квартальних, Свистунова і Держиморду; вони тут недалеко де-небудь за ворітьми. (Після невеличкої мовчанки). Дивно все завелось тепер на світі: хоч би народ ото був показний, а то худенький, тоненький — як його взнаєш, хто він? Ще військовий все-таки показує з себе, а як одягне фрачинку — ну, достоту муха з підрізаними крильми. Але ж довго кріпився тоді в трактирі, загинав такі алегорії та екивоки, що, здається, вік би не добився пуття. Аж от, нарешті, і піддався. Та ще наговорив більше, ніж треба. Видно, що людина молода.

Ява X

Ті самі та Осип. Всі біжать до нього назустріч, киваючи пальцями.

А н н а А н д р і ї в н а. Ходи сюди, любий мій!

Г о р о д н и ч и й. Чш... що? що? спить?

О с и п. Ні ще, трохи потягується.

А н н а А н д р і ї в н а. Послухай, як тебе звуть?

О с и п. Осип, пані.

Г о р о д н и ч и й (до жінки й дочки). Годі, годі вам! (До Осипа). Ну, що, друже, тебе нагодували добре?

О с и п. Нагодували, красно дякую; добре нагодували.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, що, скажи: до твого пана занадто, я думаю, багато їздить графів і князів ?

О с и п (набік). А що казати? Коли тепер нагодували добре, значить, потім ще краще нагодують. (Вголос). А так, бувають і графи.

М а р і я А н т о н і в н а. Серденько Осипе, який твій пан гарненький!

А н н а А н д р і ї в н а. А що, скажи, будь ласка, Осипе, як він...

Г о р о д н и ч и й. Та облиште, будь ласка! Ви отакою пустою мовою тільки мені заважаєте. Ну, що, друже?

А н н а А н д р і ї в н а. А чин який на твоєму панові?

О с и п. Чин звичайно який.

Г о р о д н и ч и й. Ох, боже мій, ви все із своїми дурними розпитуваннями! не дасте й слова поговорити про діло. Ну, що, друже, як твій пан?.. строгий? Любить отак пробирати, чи ні?

О с и п. А так, порядок любить. Йому вже щоб усе було справне.

Г о р о д н и ч и й. А мені дуже подобається твоє обличчя. Друже, ти напевно хороша людина. Ну, що...

А н н а А н д р і ї в н а. Послухай, Осипе, а як пан твій там, у мундирі ходить?..
Г о р о д н и ч и й. Та годі вам, справді, торохтійки які! Тут потрібна річ: ходить про життя людини... (До Осипа). Ну, що, друже, справді, мені ти дуже подобаєшся. В дорозі не заважає, знаєш, чайку випити зайву скляночку,— воно тепер холоднувато,— то ось тобі пара карбованчиків на чай.
О с и п (беручи гроші). А, красно дякую, пане! Дай боже вам усякого здоров’я! бідна людина, помогли їй.
Г о р о д н и ч и й. Гаразд, гаразд, я й сам радий. А що, друже...
А н н а А н д р і ї в н а. Послухай, Осипе, а які очі найбільше подобаються твоєму панові?..
М а р і я А н т о н і в н а. Осипе, серденько! який миленький носик у твого пана!
Г о р о д н и ч и й. Та заждіть, дайте мені... (До Осипа). А що, друже, скажи, будь ласка: на що більше пан твій звертає увагу, тобто, що йому в дорозі більше подобається?
О с и п. Любить він, зважаючи, що як доведеться. Найбільше любить, щоб його пригостили добре, частування щоб було хороше.
Г о р о д н и ч и й. Хороше?
О с и п. А так, хороше. От уже на що я, кріпосна людина, а й то дивиться, щоб і мені було добре. Їй-богу. Бувало заїдемо куди-небудь: "Що, Осипе, добре тебе почастували?" — "Погано, ваше внсокоблагородіє." — "Е", каже, "це, Осипе, негарний хазяїн. Ти", каже, "нагадай мені, як приїду". — "А", думаю собі (махнувши рукою), "бог з ним! я людина проста".
Г о р о д н и ч и й. Добре, добре, до діла ти говориш. Там я тобі дав на чай, то ось ще поверх того на бублики.
О с и п. За що даруєте, ваше високоблагородіє? (Ховає гроші). Хіба вже вип’ю за ваше здоров’я.
А н н а А н д р і ї в н а. Приходь, Осипе, до мене, теж одержиш.
М а р і я А н т о н і в н а. Осипе, серденько, поцілуй свого пана! (Чути з другої кімнати невеликий кашель Хлестакова.)
Г о р о д н и ч и й. Чш! (Підводиться навшпиньки. Вся сцена півголосом). Боже вас борони гомоніти. Ідіть собі! годі вже вам...
А н н а А н д р і ї в н а. Ходімо, Машенько! я тобі скажу, що я помітила в

гостя таке, що нам удвох тільки можна сказати.
Г о р о д н и ч и й. О, вже там наговорять! Я думаю, піди тільки та послухай — і вуха потім заткнеш. (Звертаючись до Осипа). Ну, друже...
Ява XI
Ті самі, Держиморда і Свистунов.
Г о р о д н и ч и й. Чш! ото які косолапі ведмеді стукають чобітьми. Так і преться, начебто сорок пудів скидає хто-небудь з воза! Де вас чорт носить?
Д е р ж и м о р д а. Був за наказом...
Г о р о д н и ч и й. Чш! (Затуляє йому рота). Ото як каркнула ворона! (Передражнює його). Був за наказом! Як з бочки, так гарчить (До Осипа). Ну, друже, ти біжи, готуй там, що треба для пана. Все, що тільки є в домі, вимагай. (Осип пішов). А ви — стійте на ґанку і ні з місця! І нікого не пускати в дім стороннього, особливо купців! Якщо хоч одного з них впустите, то... Тільки побачите, що йде хто-небудь із просьбою, а хоч і не з просьбою, але схожий на таку людину, що хоче подати на мене просьбу, в шию так просто і штовхайте! так його! гарненько! (Показує ногою). Чуєте? Чш... чш... (Виходить навшпиньки слідом за квартальними).
Дія четверта
Та сама кімната в домі городничого.
Ява I
Входять обережно, майже навшпиньки: Амос Федорович, Артемій Филипович, поштмейстер Лука Лукич, Добчинський і Бобчинський у повному параді і мундирах. Вся сцена відбувається півголосом.
А м о с Ф е д о р о в и ч (шикує всіх півколом). Бога ради, панове, швидше кружка, та більше порядку. Бог з ним: і до палацу їздить, і державну раду картає! Шикуйтесь на військову ногу, неодмінно на військову ногу! Ви, Петре Івановичу, забіжіть з того боку, а ви, Петре Івановичу, станьте ось тут. (Обидва Петри Івановичі забігають навшпиньки).
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Воля ваша, Амосе Федоровичу, нам слід би дещо зробити.
А м о с Ф е д о р о в и ч. А що саме?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ну, відомо, що.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Підсунути?

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ну, так, хоч би й підсунути.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Небезпечно, чорт забери! розкричиться: державна особа. А хіба у вигляді дару з боку дворянства на який-небудь пам’ятник?
П о ш т м е й с т е р. Або ж: "ось, мовляв, прийшли поштою гроші, невідомо кому належні".
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Глядіть, щоб він вас поштою не вирядив куди-небудь далі. Слухайте: ці справи не так робляться у впорядкованій державі. Чого нас тут цілий ескадрон? Знайомитися треба поодинці, та при чотирьох очах і теє... як там слід — щоб і вуха не чули. Ось як у суспільстві благопоряднім робиться. Ну, ось ви, Амосе Федоровичу, перший і почніть.
А м о с Ф е д о р о в и ч. То краще ж ви: у вашій установі високий відвідувач ужив хліба.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. То вже краще Луці Лукичу, як просвітителеві юнацтва.
Л у к а Л у к и ч. Не можу, не можу, панове! Я, скажу вам, так вихований, що коли заговорить до мене на один чин хто-небудь вищий, то в мене просто і душі нема, і язик, як у болото, загруз. Ні, панове, увільніть, справді, увільніть!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Так, Амосе Федоровичу, крім вас, нема кому. У вас, що слово, то й Цицерон з язика злетів.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Що ви? що ви: Цицерон. Дивіться, що видумали! Що іншим разом захопишся, говорячи про домашніх собак, чи про хорта...
В с і (чіпляються до нього). Ні, ви не тільки про собак, ви й про стовпотворіння... Ні, Амосе Федоровичу, не покидайте нас, будьте батьком нашим! Ні, Амосе Федоровичу!
А м о с Ф е д о р о в и ч. Одчепіться, панове! (В цей час чути кроки й відкашлювання в кімнаті Хлестакова. Всі поспішають один поперед одного до дверей, товпляться і намагаються вийти, що відбувається не без того, щоб не притиснути декого. Лунають півголосом вигуки):
Г о л о с Б о б ч и н с ь к о г о. Ой! Петре Івановичу! Петре Івановичу, наступили на ногу!
Г о л о с З е м л я н и к и. Пустіть, панове, хоч душу на покаяння — зовсім

притиснули!
(Вихоплюється кілька вигуків: "Ай! Ай!" Нарешті всі виштовхуються, і кімната залишається порожня).
Ява II
Х л е с т а к о в (сам, виходить із заспаними очима). Я, здається, хропнув як слід. Звідки вони набрали таких тюфяків та перин? аж спітнів. Здається, вони вчора мені підсунули чогось за сніданком, в голові досі стукає. Тут, як я бачу, можна з приємністю перебути час. Я люблю привітність, і мені, по правді, більше подобається, якщо мені догоджають від щирого серця, а не те, щоб з інтересу. А дочка городничого дуже непогана, та й матінка така, що ще можна б... Ні, я не знаю, а мені, справді, подобається таке життя.
Ява III
Хлестаков і суддя.
С у д д я (входячи і спиняючись, про себе). Боже, боже! винеси щасливо; так ось коліна й ламає. (Вголос, витягшись і притримуючи рукою шпагу). Маю честь рекомендуватися: суддя тутешнього повітового суду, колезький асесор Ляпкін-Тяпкін.
Х л е с т а к о в. Прошу сідати. То ви тут суддя?
С у д д я. З 816-го був обраний на триріччя з волі дворянства і перебував на посаді до цього часу.
Х л е с т а к о в. А вигідно, одначе ж, бути суддею?
С у д д я. За три триріччя представлений до Володимира 4-го ступеня за ухвалою з боку начальства. (Набік). А гроші в кулаці, та кулак ото весь в огні.
Х л е с т а к о в. А мені подобається Володимир. От Анна 3-го ступеня вже не так.
С у д д я (висуваючи потроху вперед стиснутий кулак. Набік). Господи боже! не знаю, де сиджу, наче шпилька під тобою.
Х л е с т а к о в. Що то у вас в руці?
А м о с Ф е д о р о в и ч (розгубившись і впускаючи на підлогу асигнації). Нічого.
Х л е с т а к о в. Як нічого? Я бачу, гроші впали?
А м о с Ф е д о р о в и ч (тремтячи всім тілом). Але ж ні. (Набік). О боже! от уже я й під судом! і візка підвезли схопити мене!

Х л е с т а к о в (підіймаючи). Так, це гроші.
А м о с Ф е д о р о в и ч (набік). Ну, всьому кінець — пропав! пропав!
Х л е с т а к о в. А знаєте що? дайте їх мені позичково.
А м о с Ф е д о р о в и ч (поквапливо). Аякже, якже... з великою охотою. (Набік). Ну, сміливіше, сміливіше! Вивозь, пресвята мати!
Х л е с т а к о в. Я, знаєте, в дорозі витратився: те та се... А втім, я вам із села зараз їх пришлю.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Даруйте, як можна! і без того, це така честь... Звісно, слабкими моїми силами, ретельністю і щирістю до начальства... постараюся заслужити... (Підводиться з стільця. Виструнчившись і руки по швах). Не смію більше непокоїти своєю присутністю. Не буде ніякого наказу?
Х л е с т а к о в. Якого наказу?
А м о с Ф е д о р о в и ч. Я розумію, чи не дасте якого наказу тутешньому повітовому судові?
Х л е с т а к о в. Навіщо ж? Адже мені ніякої нема тепер у ньому потреби; ні, нічого. Щиро дякую.
А м о с Ф е д о р о в и ч (вклоняючись і йдучи, набік). Ну, місто наше!
Х л е с т а к о в (коли він пішов). Суддя — хороша людина!
Ява IV
Хлестаков і Поштмейстер.
П о ш т м е й с т е р (входить, виструнчившись, у мундирі, притримуючи шпагу). Маю честь рекомендуватися: поштмейстер, надвірний совітник Шпекін.
Х л е с т а к о в. А, ласкаво прошу! Я дуже люблю приємне товариство. Сідайте. Адже ви тут завжди живете?
П о ш т м е й с т е р. Так, завжди.
Х л е с т а к о в. А мені подобається тутешнє місто. Звісно, не так людно — ну, що ж? Адже це не столиця. Чи ж не правда, адже це не столиця?
П о ш т м е й с т е р. Цілковита правда.
Х л е с т а к о в. Адже то тільки в столиці бонтон31 і нема провінціальних бевзів. Як ваша думка, чи не так?
П о ш т м е й с т е р. А так. (Набік). А він, одначе ж, нітрохи не гордий: про все розпитує.
Х л е с т а к о в. Але ж, одначе, признайтесь, адже і в маленькому місті

можна прожити щасливо?
П о ш т м е й с т е р. А так.
Х л е с т а к о в. На мою думку, що треба? Треба тільки, щоб тебе поважали, любили щиро — чи не правда?
П о ш т м е й с т е р. Цілком справедливо.
Х л е с т а к о в. Я, скажу вам, радий, що ви однієї думки зо мною. Мене, звісно, назвуть диваком, але вже в мене такий характер. (Дивлячись в очі йому, говорить про себе). А попрошу-но я в цього поштмейстера позичково. (Вголос). Яка химерна зо мною пригода: в дорозі зовсім витратився. Чи не можете ви мені дати триста карбованців позичково?
П о ш т м е й с т е р. Чому ж? матиму за найбільше щастя. Ось, прошу вас. Від серця готовий служити.
Х л е с т а к о в. Дуже вдячний. А я, скажу вам, смерть не люблю відмовляти собі в дорозі, та й навіщо? Чи не так?
П о ш т м е й с т е р. А так. (Встає, виструнчується і притримує шпагу). Не сміючи далі непокоїти своєю присутністю... Чи не буде якого зауваження в галузі поштового управління?.
Х л е с т а к о в. Ні, нічого.
(Поштмейстер уклоняється і виходить).
Х л е с т а к о в (розкурюючи сигарку). Поштмейстер, мені здається, теж дуже хороша людина; принаймні послужливий. Я люблю таких людей.
Ява V
Хлестаков і Лука Лукич, якого майже виштовхують з дверей. Позад нього чути майже вголос: "Чого боїшся?"
Л у к а Л у к и ч (виструнчуючись не без трепету і придержуючи шпагу). Маю честь рекомендуватися: доглядач шкіл, титулярний совітник Хлопов.
Х л е с т а к о в. А, ласкаво прошу! Сідайте, сідайте! Чи не хочете сигарки? (Подає йому сигарку).
Л у к а Л у к и ч (про себе, в нерішучості). От тобі й на! Цього вже ніяк не гадав. Брати чи не брати?
Х л е с т а к о в. Візьміть, візьміть; це пристойна сигарка! Звісно, не те, що в Петербурзі. Там, батечку, я курив сигарочки по двадцять п’ять карбованців сотенька — просто ручки собі потім поцілуєш, як викуриш. Ось вогонь, закуріть. (Подає йому свічку).

Л у к а Л у к и ч (пробує закурити і весь тремтить).
Х л е с т а к о в. Та не з того кінця!
Л у к а Л у к и ч (з переляку впустив сигару, плюнув і, махнувши рукою, про себе). Чорт забери, все! занапастила проклята лякливість.
Х л е с т а к о в. Ви, як бачу, не охочі до сигарок. А я, скажу вам, це моя схильність. От іще щодо жіночої статі, ніяк не можу бути байдужим. Як ви? Які вам більше подобаються — брюнетки чи блондинки?
Л у к а Л у к и ч. (Цілком не розуміючи, що сказати).
Х л е с т а к о в. Ні, скажіть одверто: брюнетки чи блондинки?
Л у к а Л у к и ч. Не смію знати.
Х л е с т а к о в. Ні, ні, не одговорюйтесь! Мені хочеться знати неодмінно ваш смак.
Л у к а Л у к и ч. Насмілюсь доповісти... (Набік). Ну, і сам не знаю, що кажу!
Х л е с т а к о в. А! а! не хочете сказати. Певно, вже яка-небудь брюнетка зачепила вас маленьким гачком. Признайтесь, зачепила?
Л у к а Л у к и ч мовчить.
Х л е с т а к о в. А! а! почервоніли! Бачите! бачите! Чого ж ви не говорите?
Л у к а Л у к и ч. Оторопів, ваше бла... преос... сіят... (Набік). Продав, проклятий язик, продав!
Х л е с т а к о в. Оторопіли? А в моїх очах, справді, є щось таке, що примушує торопіти. Принаймні я знаю, що жодна жінка не може їх витримати, чи не так?
Л у к а Л у к и ч. А так.
Х л е с т а к о в. От зо мною предивний випадок: у дорозі зовсім витратився. Чи не можете ви мені дати триста карбованців позичково?
Л у к а Л у к и ч (хапаючись за кишені, сам до себе). От тобі штука, якщо нема! Є! Є! (Виймає і подає, тремтячи, асигнації).
Х л е с т а к о в. Щиро дякую.
Л у к а Л у к и ч (виструнчуючись і притримуючи шпагу). Не смію довше непокоїти присутністю...
Х л е с т а к о в. Прощайте.
Лука Лукич (летить геть майже бігом і каже набік). Ну, хвалити бога! а може, не загляне в класи!

Ява VI

Хлестаков і Артемій Филипович, виструнчившись і придержуючи шпагу.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Маю честь рекомендуватися: попечитель богоугодних закладів, надворний совітник Земляника.

Х л е с т а к о в. Здрастуйте, прошу ласкаво сідати.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Мав честь супроводжувати вас і вітати особисто у довірених мойому доглядові богоугодних закладах.

Х л е с т а к о в. А, так! пам’ятаю. Ви дуже добре почастували сніданком.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Радий старатись на службу вітчизні.

Х л е с т а к о в. Я,— признаюсь, це моя пристрасть,— люблю хорошу кухню. Скажіть, будь ласка, мені здається, начебто вчора ви були трохи нижчі на зріст, чи не правда?

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Дуже можливо. (Помовчавши). Можу сказати, що не шкодую нічого і ревно виконую службу. (Присувається ближче із своїм стільцем і каже півголосом). Ось тутешній поштмейстер зовсім нічого не робить; всі справи зовсім занедбані: посилки затримуються... будьте ласкаві самі навмисно дізнатися. Суддя теж, який тільки що був перед моїм приходом, їздить тільки на зайців, в урядових приміщеннях держить собак, і поводження, якщо признатися перед вами,— звісно, на користь вітчизні, я повинен це зробити, хоч він мені рідня і приятель,— поводження найнепохвальнішого. Тут є один поміщик Добчинський, якого ви зводили бачити, і як тільки цей Добчинський куди-небудь вийде з дому, то він там уже й сидить у жінки його, я присягнути можу... І навмисно подивіться на дітей: ні одне з них не схоже на Добчинського, а всі, навіть дівчинка маленька, наче викапаний суддя.

Х л е с т а к о в. Скажіть, будь ласка! а я ніяк цього не думав.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. От і доглядач тутешньої школи... Я не знаю, як могло начальство довірити йому таку посаду; він гірше, ніж якобінець32, і такі подає юнацтву неблагонадійні правила, що й висловити важко. Чи не скажете, я все це викладу на папері?

Х л е с т а к о в. Добре, хоч на папері. Мені дуже буде приємно. Я, знаєте, люблю отак під нудний час прочитати що-небудь цікаве... Як ваше прізвище? я все забуваю.

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Земляника.

Х л е с т а к о в. А, так. Земляника. І що ж, скажіть, будь ласка, є у вас

дітки?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Якже! п’ятеро; двоє вже дорослих.
Х л е с т а к о в. Скажіть, дорослих! А як вони... як вони отеє?..
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Тобто, чи не зволите питати, як їх звуть?
Х л е с т а к о в. Так, як їх звуть?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Микола, Іван, Єлизавета, Марія і Перепетуя.
Х л е с т а к о в. Це добре.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Не сміючи непокоїти своєю присутністю, відбирати час, визначений на священні обов’язки... (Вклоняється, щоб піти).
Х л е с т а к о в (проводячи). Ні, нічого. Це все дуже смішно, що ви говорили. Будь ласка, і іншим також часом... Я це дуже люблю. (Повертається і, одчинивши двері, кричить услід йому). Гей, ви! як вас? я все забуваю, як ваше ім’я й по-батькові.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Артемій Филипович.
Х л е с т а к о в. Зробіть ласку, Артемію Филиповичу, зо мною химерний випадок: у дорозі зовсім витратився. Чи нема у вас грошей позичково — карбованців з чотириста?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Є.
Х л е с т а к о в. Скажіть, як до речі. Щиро вам дякую.
Ява VII
Хлестаков, Бобчинський і Добчинський.
Б о б ч и н с ь к и й. Маю честь рекомендуватися, житель тутешнього міста, Петро Іванів син Бобчинський.
Д о б ч и н с ь к и й. Поміщик Петро Іванів син Добчинський.
Х л е с т а к о в. А, та я вже вас бачив. Ви, здається, тоді впали? Що, як ваш ніс?
Б о б ч и н с ь к и й. Хвалити бога! не зводьте турбуватися: присох, тепер зовсім присох.
Х л е с т а к о в. Добре, що присох. Я радий... (Враз і уривчасто). Грошей нема у вас?
Д о б ч и н с ь к и й. Грошей? як грошей?
Х л е с т а к о в. Позичити карбованців з тисячу.
Б о б ч и н с ь к и й. Такої суми, їй-богу, нема. А чи нема у вас, Петре Івановичу?

Д о б ч и н с ь к и й. При мені нема, бо гроші мої, якщо зволите знати, покладені в приказ громадської опіки33.
Х л е с т а к о в. Та хай, якщо тисячі нема, то карбованців сто.
Б о б ч и н с ь к и й (нишпорячи по кишенях). У вас, Петре Івановичу, нема сто карбованців? У мене тільки сорок асигнаціями.
Д о б ч и н с ь к и й (дивлячись у гаманець). Двадцять п’ять карбованців тільки.
Б о б ч и н с ь к и й. Та ви пошукайте краще, Петре Івановичу! У вас там, я знаю, в кишені з правого боку дірка, то в дірку ото, певно, як-небудь запали.
Д о б ч и н с ь к и й. Ні, справді, і в дірці нема.
Х л е с т а к о в. Ну, однаково. Я ж тільки так. Добре, хай буде шістдесят п’ять карбованців... це однаково. (Бере гроші).
Д о б ч и н с ь к и й. Я насмілюсь попросити вас щодо одної дуже делікатної речі.
Х л е с т а к о в. А що це?
Д о б ч и н с ь к и й. Діло дуже делікатної суті: старший син мій, народжений, звольте бачити, в мене ще до шлюбу...
Х л е с т а к о в. Хіба.
Д о б ч и н с ь к и й. Тобто, воно так тільки говориться, а він народжений в мене зовсім так само, як би і в шлюбі, і все це, як слід, я завершив потім законними узами одруження. То я, зводьте бачити, хочу, щоб він тепер уже був зовсім, тобто, законним моїм сином і звався б так, як я: Добчинський.
Х л е с т а к о в. Добре, хай зветься, це можна.
Д о б ч и н с ь к и й. Я б і не турбував вас, та жаль щодо здібностей. Хлопчина отакий... великі надії подає: напам’ять вірші всякі розповість і, якщо десь запопаде ножик, зараз зробить маленькі дрожечки так майстерно, як фокусник. От і Петро Іванович знає.
Б о б ч и н с ь к и й. А так, великі здібності має.
Х л е с т а к о в. Добре, добре! Я про це подбаю, я буду говорити... я сподіваюсь... усе це буде зроблено, так, так... (Звертаючись до Бобчинського). Чи не маєте й ви чого-небудь сказати мені?
Б о б ч и н с ь к и й. Якже, маю найуклінніше прохання.
Х л е с т а к о в. А що, про що?

Б о б ч и н с ь к и й. Я прошу вас ласкаво, як поїдете до Петербурга, скажіть усім там вельможам різним: сенаторам і адміралам, що от, ваше сіятельство, чи превосходительство, живе в он такому місті Петро Іванович Бобчинський.
Х л е с т а к о в. Дуже добре.
Д о б ч и н с ь к и й. Вибачте, що так натрудили вас своєю присутністю.
Б о б ч и н с ь к и й. Вибачте, що так натрудили вас своєю присутністю.
Х л е с т а к о в. Нічого, нічого! Мені дуже приємно. (Випроваджує їх).
Ява VIII
Х л е с т а к о в (сам). Тут багато чиновників. Мені здається, одначе ж, вони мене вважають за державну особу. Певно, я вчора їм підпустив туману. Ото дурні! Напишу-но я про все в Петербург до Тряпічкіна: він пописує статейки — хай-но він їх подушить гарненько. Гей, Осипе! дай мені паперу й чорнила! (Осип визирнув із дверей, промовивши: "зараз"). А вже Тряпічкіну, справді, коли хто потрапить на зубок,— стережись: батька рідного не пожаліє заради слівця, та й гроші теж любить. А втім, чиновники ці добрі люди; це з їх боку хороша риса, що вони мені позичили. Перегляну навмисне, скільки в мене грошей. Це від судді триста; це від поштмейстера триста, шістсот, сімсот, вісімсот... Який заялозений папірець! Вісімсот, дев’ятсот... Ого! за тисячу перескочило... Ну-бо тепер, капітане, ну-бо, попадись-но ти мені тепер! побачимо, хто кого!
Ява IX
Хлестаков і Осип з чорнилом та папером.
Х л е с т а к о в. Ну, що, бачиш, дурню, як мене частують і вітають? (Починає писати).
О с и п. Так, хвалити бога! Тільки знаєте що, Іване Олександровичу?
Х л е с т а к о в. А що?
О с и п. Їдьте звідси! Їй-богу, вже час.
Х л е с т а к о в (пише). От дурниці! Навіщо?
О с и п. Та так. Бог з ними, з усіма! Погуляли тут днів зо два,— ну й доволі. Чого з ними довго зв’язуватись? Плюньте на них! трапиться часом: який-небудь інший над’їде... Їй-богу, Іване Олександровичу! А коні тут гарні — так би помчали...
Х л е с т а к о в (пише). Ні, мені ще хочеться пожити тут. Хай завтра.

О с и п. Та чого завтра! Їй-богу, їдьмо, Іване Олександровичу! Воно хоч і велика шана вам, та все ж, знаєте, краще виїхати швидше: адже вас, справді, за когось іншого зважають... І батенько буде гніватись, що так забарились. Так би ото, справді, помчали гарно! А коней би добрих тут дали.
Х л е с т а к о в (пише). Ну, гаразд. Віднеси тільки перше цього листа, і, хай уже, заразом подорожну візьми. Та зате, дивись, щоб коні добрі були! Візникам скажи, що я даватиму по карбованцю, щоб так, як фельд’єгери мчали і пісень би співали!.. (Пише далі). Уявляю, Тряпічкін помре зо сміху...
О с и п. Я, пане, пошлю його челядником тутешнім, а сам краще буду вкладатись, щоб не марнувати часу.
Х л е с т а к о в (пише). Гаразд, принеси тільки свічку.
О с и п (виходить і говорить за сценою). Гей, послухай, брат! Віднесеш листа на пошту, і скажи поштмейстерові, щоб він прийняв без грошей, та скажи, щоб зараз привели до пана найкращу трійку, кур’єрську; а прогону, скажи, пан не платить: прогон, мовляв, скажи, казенний34. Та щоб усе хутчій, а то, мовляв, пан сердиться. Зажди, ще лист не готовий.
Х л е с т а к о в (пише далі). Цікаво знати: де він тепер живе — на Поштамтській, чи Гороховій? Він бо теж любить часто переїжджати з квартири й не доплачувати. Напишу навдалу на Поштамтську. (Згортає і надписує).
О с и п приносить свічку. Хлестаков запечатує. В цей час чути голос Держиморди: Куди лізеш, борода? Кажуть тобі, нікого не велено пускати.
Х л е с т а к о в (дає Осипові листа). На, віднеси.
Г о л о с и к у п ц і в. Допустіть, батечку. Ви не можете не допустити: ми з ділом прийшли.
Г о л о с Д е р ж и м о р д и. Геть, геть! Не приймає, спить. (Гомін збільшується).
Х л е с т а к о в. Що там таке, Осипе? Подивись, що за гомін.
О с и п (дивлячись у вікно). Купці якісь хочуть увійти, та не пускає квартальний. Махають паперами: певно, вас хочуть бачити.
Х л е с т а к о в (підходячи до вікна). А чого вам, любі мої?
Г о л о с и к у п ц і в. До твоєї милості вдаємося. Звеліть, пане, просьбу прийняти.

Х л е с т а к о в. Впустіть їх, впустіть! хай ідуть. Осипе, скажи їм хай ідуть. (Осип виходить).
Х л е с т а к о в (бере з вікна просьби, розгортає одну з них і читає): "його високоблагородному світлості панові фінансову від купця Абдуліна..." Чорт знає, що: і чину такого нема!
Ява X
Хлестаков і купці з кошиком вина і цукровими головами.
Х л е с т а к о в. А чого вам, любі мої?
К у п ц і. Чолом б’ємо вашій милості.
Х л е с т а к о в. А чого вам треба?
К у п ц і. Не погуби, пане! Кривди зазнаємо зовсім задарма.
Х л е с т а к о в. Від кого?
О д и н з к у п ц і в. Та все від городничого тутешнього. Такого городничого ніколи ще, пане, не було. Такі кривди чинить, що списати не можна. Постоєм зовсім замучив, хоч у зашморг лізь. Не по вчинках чинить. Схопить за бороду, каже: "Ах. ти, татарин!" Їй-богу! Якби, тобто, чим-небудь не пошанували його, а то ми вже порядку завжди додержуємо: що слід на сукні подружниці його й дочці — ми проти цього не стоїмо. Ні, бач ти, йому всього цього мало — їй-богу! Прийде до крамниці і, що не запопаде, все бере. Сукна побачить штуку, каже: "Е, любий, це добре суконце, віднеси-но його до мене". Ну, і несеш, а в штуці ото буде трохи що аршин не п’ятдесят.
Х л е с т а к о в. Невже? Ах, який же він шахрай!
К у п ц і. Їй-богу, такого ніхто не пам’ятає городничого. Так усе й приховуєш у крамниці, коли його забачиш. Тобто, не те вже кажучи, щоб яку делікатність, всяке казна-що бере: чорнослив такий, що років уже по сім лежить у бочці, що в мене крамар не їстиме, а він цілу пригорщу туди запустить. Іменини його бувають на Антона, і вже, здається, всього нанесеш, нічого не потребує, ні, йому ще давай: каже, і на Онуфрія його іменини. Що робити? і на Онуфрія несеш.
Х л е с т а к о в. Та це просто розбійник!
К у п ц і. Їй-богу! А спробуй перечити, наведе до тебе в дім цілий поліс на постій. А коли що, велить замкнути двері. "Я тобі", каже, "не буду", каже, "завдавати тілесної кари, або на тортури брати — це", каже, "заборонено законом, а ось ти в мене, любий мій, з’їж оселедця!"

Х л е с т а к о в. Ах, який шахрай! Та за це, просто, на Сибір.
К у п ц і. Та вже куди милость твоя не запроторить його — все буде добре, тільки, тобто, від нас щоб далі. Не погребуй, батьку наш, хлібом і сіллю: кланяємось тобі цукорцем та кошичком вина.
Х л е с т а к о в. Ні, ви цього не думайте: я не беру зовсім ніяких хабарів. От, якби ви, наприклад, запропонували мені позичково карбованців з триста,— ну, тоді зовсім інша річ: позичково я можу взяти.
К у п ц і. Будь ласка, батьку наш! (Виймають гроші). Та що триста! вже краще п’ятсот візьми, поможи тільки.
Х л е с т а к о в. Будь ласка: у позику — я ні слова, я візьму.
К у п ц і (підносять йому на срібному підносі гроші). Вже, будь ласка, і підносик заразом візьміть.
Х л е с т а к о в. Ну, і підносик можна.
К у п ц і (вклоняючись). То вже візьміть за одним разом і цукорцю.
Х л е с т а к о в. О, ні, я хабарів ніяких...
О с и п. Ваше високоблагородіє! чому ви не берете? Візьміть! у дорозі все знадобиться. Давай сюди голови і кошичок. Давай усе, все знадобиться. Що там? мотузочка? Давай і мотузочку,— і мотузочка в дорозі знадобиться: візок обламається або що інше, підв’язати можна.
К у п ц і. То вже зробіть таку ласку, ваше сіятельство! Коли вже ви, тобто, не поможете в нашій просьбі, то вже не знаємо, як і бути: просто хоч в зашморг лізь.
Х л е с т а к о в. Неодмінно, неодмінно! Я постараюсь. (Купці виходять. Чути голос жінки: "Ні, ні, ти не смієш не допустити мене! Я на тебе поскаржусь йому самому. Ти не штовхайся вже занадто!")
Х л е с т а к о в. Хто там? (Підходить до вікна). А чого тобі, матінко?
Г о л о с и д в о х ж і н о к. Милості твоєї, батьку, прошу! Звели, пане, вислухати!
Х л е с т а к о в (у вікно). Пропустіть її.
Ява XI
Хлестаков, слюсарша і унтер-офіцерша.
С л ю с а р ш а (кланяючись до ніг). Милості прошу...
У н т е р-о ф і ц е р ш а. Милості прошу...
Х л е с т а к о в. Та що ви за жінки?
У н т е р-о ф і ц е р ш а. Унтер-офіцерська жона Іванова.

С л ю с а р ш а. Слюсарша, тутешня міщанка, Февронія Петрівна Пошльопкіна, батьку мій...
Х л е с т а к о в. Зажди, говори перше одна. Чого тобі треба?
С л ю с а р ш а. Милості прошу, на городничого чолом б’ю! Пошли йому боже всякого лиха! Щоб ні дітям його, ні йому, шахраєві, ні дядькам, ні тіткам його ні в чому ніякого прибутку не було!
Х л е с т а к о в. А що?
С л ю с а р ш а. Та чоловікові ото моєму наказав зголити чуба в солдати, і черга б то на нас не припадала, шахрай такий! та й за законом не можна: він жонатий.
Х л е с т а к о в. Як же він міг це зробити?
С л ю с а р ш а. Зробив, шахрай, зробив — побий його бог і на тому, і на цьому світі! Щоб йому, коли й тітка є, то й тітці усяка капость, і батько, якщо живий у нього, то щоб і він, поганець, задубів або заглитнувся навіки, шахрай такий! Слід було взяти кравцевого сина, він же й п’яничка був, та батьки багатий подарунок дали, то він і присікався до сина купчихи Пантелеєвої, а Пантелеєва теж підіслала до жінки полотна три штуки, то він до мене. "Нащо", каже, "тобі чоловік? він уже тобі не годиться". Та я ото знаю — годиться чи не годиться; це моє діло, шахраю отакий! "Він", каже, "злодій; хоч він тепер і не крав, та однаково", каже, "він украде, його й без того на той рік візьмуть у некрути". Та мені ото як без чоловіка, шахраю отакий! Я слаба людина, падлюко ти така! Щоб усій рідні твоїй не довелося бачити світу божого! А коли є теща, то щоб і тещі...
Х л е с т а к о в. Добре, добре. Ну, а ти? (Випроваджує стару).
С л ю с а р ш а (виходячи). Не забудь, батьку наш! будь милостивий.
У н т е р-о ф і ц е р ш а. На городничого, батечку, прийшла...
Х л е с т а к о в. Ну, та що, чого? говори в коротких словах.
У н т е р-о ф і ц е р ш а. Відшмагав, батеньку.
Х л е с т а к о в. Як?
У н т е р-о ф і ц е р ш а. Через помилку, батьку мій! Баби ото наші побилися на базарі, а поліція не встигла, та й схопили мене, та так відрапортували: два дні сидіти не могла.
Х л е с т а к о в. То що ж тепер робити?
У н т е р-о ф і ц е р ш а. Та робити б то, звісно, нема чого. А за помилку

ото звели йому заплатити штрафт. Мені свого щастя нема чого зрікатись, а гроші б мені тепер дуже знадобились.
Х л е с т а к о в. Добре, добре! Ідіть! ідіть! я розпоряджусь. (У вікно висовуються руки з просьбами). Та хто там іще? (Підходить до вікна). Не хочу, не хочу! Не треба, не треба! (Відходячи). Набридли, чорт забери! Не пускай! Осипе!
О с и п (кричить у вікно). Геть, геть! Не час, завтра приходьте! (Двері розчиняються і виставляється якась постать у фризовій шинелі, з неголеною бородою, роздутою губою та перев’язаною щокою, за нею в перспективі показується кілька інших).
О с и п. Геть, геть! чого лізеш? (Упирається першому в черево руками й випихається разом з ним у прихожу, зачинивши за собою двері).
Ява XII
Хлестаков і Марія Антонівна.
М а р і я А н т о н і в н а. Ой!
Х л е с т а к о в. Чого ви так злякались, панночко?
М а р і я А н т о н і в н а. Ні, я не злякалась.
Х л е с т а к о в (хизується). Даруйте, панночко, мені дуже приємно, що ви мене маєте за таку людину, яка... Чи насмілюся спитати вас: куди ви намірялися йти?
М а р і я А н т о н і в н а. Справді, я нікуди не йшла.
Х л е с т а к о в. Чого ж, приміром, ви нікуди не йшли?
М а р і я А н т о н і в н а. Я думала, чи не тут мамуня...
Х л е с т а к о в. Ні, мені хотілося б знати, чого ви нікуди не йшли?
М а р і я А н т о н і в н а. Я вам перешкодила. Ви працювали над важливими справами.
Х л е с т а к о в (хизується). А ваші очі кращі, ніж важливі справи... Ви ніяк не можете мені перешкодити, ніяким чином не можете; навпаки, ви можете зробити приємність.
М а р і я А н т о н і в н а. Ви говорите по-столичному.
Х л е с т а к о в. Для такої прекрасної особи, як ви. Чи насмілюсь бути таким щасливим, щоб запропонувати вам стільця? Але ні, вам треба не стільця, а трон.
М а р і я А н т о н і в н а. Справді, я не знаю... мені так треба було йти. (Сіла).

Х л е с т а к о в. Яка у вас чудова хусточка!
М а р і я А н т о н і в н а. Ви насмішник, аби тільки посміятися з провінціальних.
Х л е с т а к о в. Як би я бажав, панночко, бути вашою хусточкою, щоб обіймати вашу лілейну шийку.
М а р і я А н т о н і в н а. Я зовсім не розумію, про що ви говорите, якась хусточка... Сьогодні дивна погода!
Х л е с т а к о в. А ваші губки, панночко, кращі, ніж усяка погода.
М а р і я А н т о н і в н а. Ви все отаке говорите... Я б вас попросила, щоб ви мені написали краще на згадку які-небудь вірші в альбомі. Ви, певно, їх знаєте багато.
Х л е с т а к о в. Для вас, панночко, все, що хочете. Вимагайте, які вірші вам?
М а р і я А н т о н і в н а. Які-небудь, отакі — хороші, нові.
Х л е с т а к о в. Та що вірші! я багато їх знаю.
М а р і я А н т о н і в н а. Ну, скажіть-бо, які ж ви мені напишете?
Х л е с т а к о в. Та навіщо ж говорити? я й без того їх знаю.
М а р і я А н т о н і в н а. Я дуже люблю їх...
Х л е с т а к о в. Та в мене багато їх усяких. Ну, хай так, я вам хоч це: "О ти, людино, що даремно на бога ремствуєш в біді35..." ну, й інші... тепер не можу пригадати; а втім, це все нічого. Я вам краще замість цього виявлю моє кохання, яке від вашого погляду... (Присуваючи стілець).
М а р і я А н т о н і в н а. Кохання! Я не розумію кохання... Я ніколи й не знала, що таке кохання... (Відсуває стілець).
Х л е с т а к о в. Чого ж ви відсуваєте свого стільця? Нам краще буде сидіти близько одне до одного.
М а р і я А н т о н і в н а (відсуваючись). Навіщо ж близько? однаково й далеко.
Х л е с т а к о в (присуваючись). Чого ж далеко? однаково й близько.
М а р і я А н т о н і в н а (одсувається). Та до чого ж це?
Х л е с т а к о в (присуваючись). Але ж це вам здається тільки, що близько: а ви уявіть собі, що далеко. Який би я був щасливий, панночко, якби міг пригорнути вас у свої обійми.
М а р і я А н т о н і в н а (дивиться у вікно). Що це там, начебто полетіло? Сорока чи яка інша птиця?

Х л е с т а к о в (цілує її в плече й дивиться у вікно). Це сорока.
М а р і я А н т о н і в н а (підводиться з обуренням). Ні, це вже занадто... Зухвалість така!..
Х л е с т а к о в (затримуючи її). Вибачте, панночко: я це зробив з кохання, справді, з кохання.
М а р і я А н т о н і в н а. Ви вважаєте мене за таку провінціалку... (Силкується піти).
Х л е с т а к о в (далі затримуючи її). З кохання, справді, з кохання. Я так тільки, пожартував: Маріє Антонівно, не гнівайтесь! Я ладен навколішки у вас просити пробачення. (Падає навколішки). Простіть же, простіть. Ви бачите, я на колінах.
Ява XIII
Ті самі й Анна Андріївна.
А н н а А н д р і ї в н а (побачивши Хлестакова на колінах). Ой, який пасаж!
Х л е с т а к о в (підводячись). А, чорт забери!
А н н а А н д р і ї в н а (до дочки). Це що значить, панночко? Це що за вчинки такі?
М а р і я А н т о н і в н а. Я, мамуню...
А н н а А н д р і ї в н а. Іди геть звідси! чи чуєш, геть, геть! І не смій показуватись на очі. (Марія Антонівна виходить у сльозах). Вибачте, я, скажу вам, так безмежно здивована...
Х л е с т а к о в (набік). А вона теж дуже апетитна, дуже непогана. (Кидається навколішки). Пані, ви бачите, я палаю від кохання.
А н н а А н д р і ї в н а. Як, ви на колінах? Ох, встаньте, встаньте, тут підлога завсім не чиста...
Х л е с т а к о в. Ні, на колінах, неодмінно на колінах, я хочу знати, що мені судилось, життя чи смерть.
А н н а А н д р і ї в н а. Але дозвольте, я ще не розумію цілком значення слів. Якщо не помиляюсь, ви робите декларацію36 щодо моєї дочки.
Х л е с т а к о в. Ні, я закоханий у вас. Життя моє на волоску. Якщо ви не увінчаєте незмінне кохання моє, то я недостойний земного існування. З полум’ям у грудях прохаю руки вашої.
А н н а А н д р і ї в н а. Але дозвольте сказати: я так би мовити... я замужем.

Х л е с т а к о в. Це нічого! Для кохання нема різниці; і Карамзін сказав: "Закони засуджують"37. Ми підемо в холодок струмків... Руки вашої, руки прошу.

Ява XIV

Ті самі і Марія Антонівна вбігає раптом.

М а р і я А н т о н і в н а. Мамуню, татуньо сказав, щоб ви... (Побачивши Хлестакова на колінах, скрикує): Ой, який пасаж!

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, чого ти? до чого? нащо? Що за пустотливість така! Раптом убігла, як очамріла кішка. Ну, що ти знайшла такого дивного? Ну, що тобі на думку спало? Справді, як дитина яка-небудь трилітня. Не схоже, не схоже, зовсім не схоже на те, щоб їй було вісімнадцять літ. Я не знаю, коли ти будеш розважніша, коли ти поводитимешся, як годиться благовихованій дівиці; коли ти будеш знати, що таке хороші правила і солідність у вчинках.

М а р і я А н т о н і в н а (крізь сльози). Я, справді, мамуню, не знала...

А н н а А н д р і ї в н а. У тебе вічно якийсь протяг розгулює в голові; ти береш приклад з дочок Ляпкіна-Тяпкіна. Чого тобі дивитись на них! не треба тобі дивитись на них. Тобі є приклади інші — перед тобою мати твоя. Ось які приклади ти повинна наслідувати.

Х л е с т а к о в (схоплюючи за руку дочку). Анно Андріївно, не перешкоджайте нашому щастю, благословіть незрадливе кохання!

А н н а А н д р і ї в н а (вражена). То ви в неї?..

Х л е с т а к о в. Вирішіть: життя чи смерть?

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, от бачиш, дурна, ну от бачиш: через тебе, отаке дрантя, гість зволив стояти на колінах, а ти раптом вбігла, як божевільна. Ну, от, справді, слід, щоб я навмисне відмовила: ти недостойна такого щастя.

М а р і я А н т о н і в н а. Не буду, мамуню; справді, більше не буду!

Ява XV

Ті самі і городничий хапаючись.

Г о р о д н и ч и й. Ваше превосходительство! не занапастіть! не занапастіть!

Х л е с т а к о в. Що вам?

Г о р о д н и ч и й. Там купці скаржились вашому превосходительству. Честю запевняю, і наполовину нема того, що вони кажуть. Вони самі

обманюють і обмірюють народ. Унтер-офіцерша набрехала вам, нібито я її висік; вона бреше, їй-богу, бреше. Вона сама себе висікла.
Х л е с т а к о в. Хай пропаде унтер-офіцерша — мені не до неї.
Г о р о д н и ч и й. Не вірте, не вірте. Це такі брехуни... Їм ось така дитина не повірить. Вони вже на все місто відомі, як брехуни. А щодо шахрайства насмілюсь доповісти: це такі шахраї, яких і на світі не було.
А н н а А н д р і ї в н а. Чи знаєш ти, якою честю вшановує нас Іван Олександрович? Він просить руки нашої дочки.
Г о р о д н и ч и й. Куди! куди!.. Збожеволіла, матінко! Не гнівайтесь, ваше превосходительство: вона трохи придуркувата, така ж була й мати її.
Х л е с т а к о в. Так, я, справді, прошу руки. Я закоханий.
Г о р о д н и ч и й. Не можу вірити, ваше превосходительство!
А н н а А н д р і ї в н а. Та коли кажуть тобі!
Х л е с т а к о в. Я не жартома вам кажу... Я можу з кохання позбутись розуму.
Г о р о д н и ч и й. Не смію вірити, недостойний такої честі.
Х л е с т а к о в. Та, коли ви не погодитесь віддати руку Марії Антонівни, то я чорт знає, що ладен...
Г о р о д н и ч и й. Не можу вірити: зволите жартувати, ваше превосходительство!
А н н а А н д р і ї в н а. Ох, який бовдур, справді! Ну, коли тобі кажуть?
Г о р о д н и ч и й. Не можу вірити.
Х л е с т а к о в. Віддайте, віддайте! Я одчайдушна людина, я зважусь на все, коли застрелюсь, вас до суду віддадуть.
Г о р о д н и ч и й. Ох, боже мій. Я, їй-богу, не винен н! душею, ні тілом! Не звольте гніватися! З вашої ласки, чиніть так, як вашій милості завгодно! У мене, справді, в голові тепер... я й сам не знаю, що діється. Таким дурнем тепер зробився, яким ще ніколи не бував.
А н н а А н д р і ї в н а. Ну, благословляй!
Х л е с т а к о в підходить з Марією Антонівною.
Г о р о д н и ч и й. Хай благословить вас бог! а я не винен! (Хлестаков цілується з Марією Антонівною. Городничий дивиться на них). Що за чорт! насправді! (Протирає очі). Цілуються! Ох, батечку, цілуються! Справжній жених! (Скрикує, підстрибуючи з радості). Ой, Антоне, ой,

Антоне, ой, городничий! Он воно, як діло пішло!

Ява XVI

Ті самі й Осип.

О с и п. Коні готові.

Х л е с т а к о в. А, добре... я зараз.

Г о р о д н и ч и й. Як? Зволите їхати?

Х л е с т а к о в. Так, їду.

Г о р о д н и ч и й. А коли ж, тобто... Ви зволили самі натякнути щодо, здається, шлюбу?

Х л е с т а к о в. А це... На одну хвилину тільки, на один день до дядька — багатий старий; а завтра ж і назад.

Г о р о д н и ч и й. Не сміємо ніяк затримувати, сподіваючись щасливого повернення.

Х л е с т а к о в. Якже, якже, я хутко. Прощайте, любов моя... ні, просто, не можу висловити! Прощайте, серденько! (Цілує їй ручку).

Г о р о д н и ч и й. Та чи не треба вам у дорогу чого-небудь? Ви зволили, здається, потребувати грошей?

Х л е с т а к о в. О, ні, навіщо це? (Трохи подумавши). А втім, хай так.

Г о р о д н и ч и й. Скільки треба вам?

Х л е с т а к о в. Та от тоді ви дали двісті, тобто не двісті, а чотириста,— я не хочу скористуватися з вашої помилки,— то, хай уже, і тепер стільки ж, щоб уже рівно було вісімсот.

Г о р о д н и ч и й. Зараз! (Виймає з гаманця). Ще, як навмисне, новенькими папірцями.

Х л е с т а к о в. А, так! (Бере і розглядає асигнації). Це добре. Адже це, кажуть, нове щастя, коли новенькими папірцями?

Г о р о д н и ч и й. А так.

Х л е с т а к о в. Прощайте, Антоне Антоновичу. Дуже вдячний за вашу гостинність. Я признаюсь від усього серця, мене ніде так добре не вітали. Прощайте, Анно Андріївно! Прощайте, моє серденько, Маріє Антонівно! (Виходить).

За сценою.

Г о л о с Х л е с т а к о в а. Прощайте, ангел душі моєї, Маріє Антонівно!

Г о л о с г о р о д н и ч о г о. Як же це ви? просто так на перепряжних і їдете?

Г о л о с Х л е с т а к о в а. Та я звик уже так. У мене голова болить від ресор.
Г о л о с в і з н и к а. Тпр...
Г о л о с г о р о д н и ч о г о. То, принаймні, чим-небудь застелити, хоч би килимком. Чи не скажете, я звелю подати килимок?
Г о л о с Х л е с т а к о в а. Ні, навіщо? це пусте; а втім, мабуть, хай дадуть килимок.
Г о л о с г о р о д н и ч о г о. Гей, Авдотя! піди до комори, вийми килим найкращий,— що на блакитному тлі, персидський, швидше.
Г о л о с в і з н и к а. Тпр...
Г о л о с г о р о д н и ч о г о. Коли ж скажете чекати вас?
Г о л о с Х л е с т а к о в а. Завтра або післязавтра.
Г о л о с О с и п а. А, це килим? Давай його сюди, клади ось так! Тепер давай-но з цього боку сіна.
Г о л о с в і з н и к а. Тпр...
Г о л о с О с и п а. Ось із цього боку! сюди! ще! добре! Гарно буде! (Б’є рукою по килиму). Тепер сідайте, ваше благородіє!
Г о л о с Х л е с т а к о в а. Прощайте, Антоне Антоновичу!
Г о л о с г о р о д н и ч о г о. Прощайте, ваше превосходительство!
Ж і н о ч і г о л о с и. Прощайте, Іване Олександровичу!
Г о л о с Х л е с т а к о в а. Прощайте, матінко!
Г о л о с в і з н и к а. Гей, ви, соколи! (Дзвіночок дзвонить; завіса опускається).
Дія п’ята
Та сама кімната.
Ява I
Городничий, Анна Андріївна і Марія Антонівна.
Г о р о д н и ч и й. Що, Анно Андріївно? га? Чи думала ти що-небудь про це? Он який багатий приз, канальство! Ну, признайся одверто: тобі й у сні не снилося — просто з якої-небудь городничихи і враз... фу ти, канальство! з яким дияволом породичалась.
А н н а А н д р і ї в н а. Зовсім ні; я давно це знала. Це тобі навдивовижу, бо ти проста людина, ніколи не бачив порядних людей.
Г о р о д н и ч и й. Я сам, матінко, порядна людина. Одначе, справді, тільки подумати, Анно Андріївно, які ми з тобою тепер птиці зробились!

га, Анно Андріївно? Високого польоту, чорт забери! Зажди-но, тепер же я задам перцю всім охочим подавати просьби та доноси! Гей, хто там? (Входить квартальний). А, це ти, Іване Карповичу! Поклич-но сюди, брат, купців. Ось я їх, каналій! Скаржитись на мене? Ач ти, проклятий іудейський народ! Заждіть-но, голубчики! Перше я вас годував до вусів тільки, а тепер нагодую до бороди. Запиши всіх, хто тільки ходив скаржитись на мене, і он отих найбільше писак, писак, які закручували їм просьби. Та оповісти всім, щоб знали: що от, мовляв, яку честь бог послав городничому, що видає дочку свою — не те, щоб за якого-небудь простого чоловіка, а за такого, що й на світі ще не було, що може все зробити, все, все, все! Всім оповісти, щоб усі знали. Кричи на весь народ, гати в дзвони, чорт забери! Вже коли урочистість, то урочистість (Квартальний виходить). Та от як, Анно Андріївно, га? Як же ми тепер, де будемо жити? тут чи в Пітері?

А н н а А н д р і ї в н а. Натурально, в Петербурзі. Як можна тут залишатись!

Г о р о д н и ч и й. Ну, в Пітері, то в Пітер!; а воно добре б і тут. Що, адже, я думаю, городництво вже тоді к чорту, га, Анно Андріївно?

А н н а А н д р і ї в н а. Натурально, яке вже городництво!

Г о р о д н и ч и й. Але ж воно, як ти думаєш. Анно Андріївно, тепер можна великий чин схопити, бо ж він за панібрата з усіма міністрами і в палац їздить, отож може таке підвищення зробити, що з часом і в генерали вилізеш. Як ти думаєш, Анно Андріївно: можна вилізти в генерали?

А н н а А н д р і ї в н а. Ще б пак! звичайно, можна.

Г о р о д н и ч и й. А, чорт забери, гарно бути генералом! Кавалерію38 почеплять тобі через плече. А яку кавалерію краще, Анно Андріївно, червону чи блакитну?

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, звісно, блакитну краще.

Г о р о д н и ч и й. Е? бач чого захотіла! добре й червону. Адже чого хочеться бути генералом? бо, трапиться, поїдеш куди-небудь — фельд’єгери та ад’ютанти помчать всюди попереду: "коней!" І там на станціях нікому не дадуть, усе дожидається: всі оті титулярні, капітани, городничі, а тобі і в ус не дме. Обідаєш де-небудь у губернатора, а там — стій городничий! Хе, хе, хе! (Заходиться і помирає зо сміху). Ось що,

канальство, принадне!
А н н а А н д р і ї в н а. Тобі все таке грубе подобається. Ти повинен пам’ятати, що життя треба зовсім змінити, що твої знайомі будуть не те, що який-небудь суддя-собачник, з яким ти їздиш полювати зайців, або Земляника; навпаки, знайомі твої будуть з якнайделікатнішим поводженням: графи і всі світські... Тільки я, справді, боюсь за тебе: ти іноді вимовиш таке слівце, якого в доброму товаристві ніколи не почуєш...
Г о р о д н и ч и й. Що ж? слово ж не шкодить.
А н н а А н д р і ї в н а. Та добре, коли ти був городничим; там же життя зовсім інше.
Г о р о д н и ч и й. Егеж, там, кажуть, є дві рибини: ряпушка і корюшка, такі, що тільки слинка потече, як почнеш їсти.
А н н а А н д р і ї в н а. Йому все б тільки рибки. Я не інакше хочу, щоб наш дім був перший у столиці, і щоб у мене в кімнаті таке було амбре, щоб не можна було ввійти, і треба б тільки отак зажмурити очі. (Зажмурює очі і нюхає). Ах, як гарно!
Ява II
Ті самі і купці.
Г о р о д н и ч и й. А! здорові були, соколики!
К у п ц і (вклоняючись). Доброго здоров’я, батечку!
Г о р о д н и ч и й. Що, голубчики, як поживаєте? як крам ваш іде? Що, самоварники, аршинники, скаржитись? Архікрутії, протобестії, дурисвіти морські! скаржились? Що, багато взяли? От, думають, так у тюрму його й засадять!.. А чи знаєте ви, сім чортів і одна відьма вам у зуби, що...
А н н а А н д р і ї в н а. Ох, боже мій! які ти, Антоша, слова пускаєш!
Г о р о д н и ч и й (з незадоволенням). А, не до слів тепер! Чи знаєте ви, що той самий чиновник, якому ви скаржились, тепер жениться з моєю дочкою? Що? га? що тепер скажете? Тепер я вас! У! Обманюєте народ... Зробиш підряд з казною, на сто тисяч обдуриш її, постачивши гниле сукно, та потім пожертвуєш двадцять аршин, та й давай тобі ще нагороду за це! Та якби знали, так би тобі... І черево суне наперед: він купець, його не займай. "Ми" каже, "і дворянам не поступимось". Та дворянин... ах ти ж, пика! дворянин вчиться наук: його хоч і шмагають у школі, та за діло, щоб він знав корисне. А ти що? — починаєш з

крутійства, тебе хазяїн б’є за те, що не вмієш обманювати. Ще хлопчисько, "отче наш" не знаєш, а вже недомірюєш; а як розідме тобі черево та наб’єш собі кишеню, так і запишався! Ху ти, яке диво! Через те, що ти шістнадцять самоварів видудлиш за день, то через те й пишаєшся? Та мені плювати на твою голову і на твою пиху!

К у п ц і (вклоняючись). Винуваті, Антоне Антоновичу!

Г о р о д н и ч и й. Скаржитись? А хто тобі поміг змахлювати, коли ти будував міст і написав дерева на двадцять тисяч, тоді як його й на сто карбованців не було? Я поміг тобі, цапина борода! Ти забув це? Я, посвідчивши це на тебе, міг би тебе також спровадити на Сибір. Що скажеш? га?

О д и н з к у п ц і в. Богу винуваті, Антоне Антоновичу. Лихий попутав. І закаємось надалі скаржитись. Вже яке хоч задоволення, не гнівайся тільки!

Г о р о д н и ч и й. Не гнівайся! Ось ти тепер валяєшся в ногах у мене. А чому? — тому, що моє зверху; а якби хоч трошки на твоєму боці, то ти б мене, каналія, втоптав у самісіньке багно, та ще б і колодою зверху придушив.

К у п ц і (кланяючись у ноги). Не занапасти, Антоне Антоновичу!

Г о р о д н и ч и й. "Не занапасти!" Тепер: "не занапасти!" а перше як? Я б вас... (Махнувши рукою). Ну, та бог простить! годі! Я не пам’ятозлобний; тільки тепер, дивись, бережи вуха! Я віддаю дочку не за якого-небудь простого дворянина: щоб поздоровлення було... розумієш? не те, щоб відкараскатись яким-небудь баличком чи головою цукру... Ну, йди з богом! (Купці виходять).

Ява III

Ті самі, Амос Федорович, Артемій Филипович, потім Растаковський.

А м о с Ф е д о р о в и ч (ще на дверях). Чи вірити чуткам, Антоне Антоновичу? до вас прибилось надзвичайне щастя?

А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Маю честь привітати з надзвичайним щастям! Я сердечно зрадів, коли почув. (Підходить до ручки Анни Андріївни). Анно Андріївно! (Підходячи до ручки Марії Антонівни). Маріє Антонівно!

Р а с т а ко в с ь к и й (входить). Антона Антоновича вітаю! Хай продовжить бог життя ваше і нового подружжя, і дасть вам нащадків

численних, онучат і правнучат! Анно Андріївно! (Підходить до ручки Анни Андріївни). Маріє Антонівно! (Підходить до ручки Марії Антонівни).
Ява IV
Ті самі. Коробкін із жінкою. Люлюков.
К о р о б к і н. Маю честь привітати Антона Антоновича! Анно Андріївно! (Підходить до ручки Анни Андріївни). Маріє Антонівно! (Підходить до її ручки).
Ж і н к а К о р о б к і н а. Сердечно вітаю вас, Анно Андріївно, з новим щастям.
Л ю л ю к о в. Маю честь привітати, Анно Андріївно! (Підходить до ручки і потім, обернувшись до глядачів, клацає язиком з виглядом молодецтва). Маріє Антонівно! Маю честь привітати! (Підходить до її ручки і звертається до глядачів з тим самим молодецтвом).
Ява V
Дуже багато гостей у сюртуках і фраках, підходять спочатку до ручки Анни Андріївни, кажучи: "Анно Андріївно!", потім до Марії Антонівни, кажучи: "Маріє Антонівно!". Бобчинський і Добчинський проштовхуються.
Б о б ч и н с ь к и й. Маю честь привітати!
Д о б ч и н с ь к и й. Антоне Антоновичу, маю честь привітати.
Б о б ч и н с ь к и й. З щасливою пригодою!
Д о б ч и н с ь к и й. Анно Андріївно!
Б о б ч и н с ь к и й. Анно Андріївно! (Обидва підходять в один час і стукаються лобами).
Д о б ч и н с ь к и й. Маріє Антонівно! (Підходить до ручки). Честь маю привітати. Ви будете у великому, великому щасті, в золотій сукні ходити й делікатні всякі супи їсти, дуже втішно будете проводити час.
Б о б ч и н с ь к и й (перебиваючи). Маріє Антонівно, маю честь привітати! Дай боже вам усякого багатства, червінців і синка отакого маленького, отакого (показує рукою), щоб можна було на долоньку посадовити, егеж! Усе буде хлопчина кричати: уа! уа! уа!
Ява VI
Ще кілька гостей, що підходять до ручок. Лука Лукич із жінкою.
Л у к а Л у к и ч. Маю честь...
Ж і н к а Л у к и Л у к и ч а (біжить вперед). Вітаю вас, Анно Андріївно! (Цілуються). А я ж то так зраділа. Кажуть мені: "Анна Андріївна видає

дочку".— "Ах, боже мій!" думаю собі, і так зраділа, що кажу чоловікові: "Слухай, Луканчику: от яке щастя Анні Андріївні!" "Ну", думаю собі, "хвалити бога!" І кажу йому: "Я так захоплена, що горю від нетерпіння виявити особисто Анні Андріївні..." "Ах, боже мій!" думаю собі: "Анна Андріївна саме сподівалася доброї партії для своєї дочки, а ось тепер така доля: саме так сталось, як вона хотіла", і так, справді, зраділа, що не могла говорити. Плачу, плачу, от просто ридаю. Лука Лукич каже: "Чого ти, Настенько, ридаєш?" — "Луканчику", кажу, "я й сама не знаю, сльози так ото рікою й ллються".

Г о р о д н и ч и й. Дуже прошу сідати, панове! Гей, Мишко! принеси сюди більше стільців! (Гості сідають).

Ява VII

Ті самі, дільничний пристав і квартальний.

Д і л ь н и ч н и й п р и с т а в. Маю честь привітати вас, ваше високоблагородіє, і побажати благоденства на многая літа!

Г о р о д н и ч и й. Спасибі, спасибі! Прошу сідати, панове! (Гості сідають).

А м о с Ф е д о р о в и ч. Але скажіть, будь ласка, Антоне Антоновичу, яким чином усе це почалось, поступінний хід усієї справи.

Г о р о д н и ч и й. Хід справи надзвичайний: зволив сам особисто освідчитись.

А н н а А н д р і ї в н а. Дуже шанобливим і якнайделікатнішим способом. Все надзвичайно гарно говорив. Каже: "Я, Анно Андріївно, з самої тільки пошани до ваших гідностей". І така прекрасна, вихована людина, найблагородніших звичаїв! — "Мені, чи вірите, Анно Андріївно, мені життя — копійка; я тільки тому, що шаную ваші незвичайні гідності".

М а р і я А н т о н і в н а. Ой, мамуню! та це він мені казав.

А н н а А н д р і ї в н а. Облиш, ти нічого не знаєш, і не в своє діло не втручайся.— "Я, Анно Андріївно, дивуюсь". Такими хвальними розсипався словами... І коли я хотіла сказати: "Ми ніяк не сміємо сподіватись такої честі", він раптом упав на коліна і таким найблагороднішим чином: "Анно Андріївно! не зробіть мене найнещаснішим! погодьтесь відповідати на мої почуття, або я смертю скінчу життя своє".

М а р і я А н т о н і в н а. Але ж, мамуню, він про мене це говорив.

А н н а А н д р і ї в н а. Ну, звісно... і про тебе було, я нічого цього не заперечую.

Г о р о д н и ч и й. І так аж налякав: казав, що застрелиться. "Застрелюсь, застрелюсь!" каже.
Б а г а т о х т о з г о с т е й. Скажіть, будь ласка!
А м о с Ф е д о р о в и ч. Отака штука!
Л у к а Л у к и ч. От справді, доля вже до цього вела.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Не доля, батечку, доля — індичка: заслуги привели до того. (Набік). Отакій свині лізе завжди в рот щастя!
А м о с Ф е д о р о в и ч. Я, хай так, Антоне Антоновичу, продам вам того песика, якого торгували.
Г о р о д н и ч и й. Ні, мені тепер не до песиків.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Ну, не хочете, на іншому собаці зійдемось.
Д р у ж и н а К о р о б к і н а. Ах, як, Анно Андріївно, я рада вашому щастю! ви не можете собі уявити.
К о р о б к і н. Де ж тепер, дозвольте дізнатися, перебуває іменитий гість? Я чув, що він поїхав чогось.
Г о р о д н и ч и й. Так, він поїхав на один день у вельми важливій справі.
А н н а А н д р і ї в н а. До свого дядька, щоб попросити благословення.
Г о р о д н и ч и й. Попросити благословення; але завтра ж... (Чхає, привітання зливаються в суцільний шум). Вельми дякую! Але завтра ж і назад... (Чхає; привітальний шум; чутніше за інші голоси):
Д і л ь н и ч н о г о п р и с т а в а. На здоров’я, ваше високоблагородіє!
Б о б ч и н с ь к о г о. Сто років і міх червінців!
Д о б ч и н с ь к о г о. Продовж, боже, на сорок-сороків!
А р т е м і я Ф и л и п о в и ч а. Щоб ти пропав!
Ж і н к а К о р о б к і н а. Щоб тебе чорт узяв!
Г о р о д н и ч и й. Найщиріше дякую! І вам того ж бажаю.
А н н а А н д р і ї в н а. Ми тепер у Петербурзі маємо намір жити. А тут, скажу вам, таке повітря... сільське вже занадто!.. признаюсь, велика неприємність... От і чоловік мій... він там дістане генеральський чин.
Г о р о д н и ч и й. А так, скажу вам, панове, я, чорт забери, дуже хочу бути генералом.
Л у к а Л у к и ч. І дай боже стати!
Р а с т а к о в с ь к и й. Від людини неможливо, а від бога все можливо.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Великому кораблеві — велика й плавба.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Які заслуги, така й шана.

А м о с Ф е д о ро в и ч (набік). Ще й справді зробиться генералом! От уже кому личить генеральство, як корові сідло! Ну, брат, ні, до цього ще довга пісня. Тут і кращі за тебе є, а досі ще не генерали.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (набік). Ото, чорт забери, вже й у генерали лізе! Чого доброго, може, й буде генералом. Адже в нього поважності, лихий не взяв би його, доволі. (Звертаючись до нього). Тоді, Антоне Антоновичу, і нас не забудьте.
А м о с Ф е д о р о в и ч. І коли що станеться, наприклад, яка-небудь потреба у справах, не залишіть без заступництва!
К о р о б к і н. Наступного року повезу синка до столиці на користь державі, то, зробіть ласку, виявіть йому вашу протекцію, місце батька заступіть сирітці.
Г о р о д н и ч и й. Я готовий із свого боку, готовий старатися.
А н н а А н д р і ї в н а. Ти, Антошо, завжди готовий обіцяти. По-перше, тобі не буде часу думати про це. І як можна, і з якої речі себе обтяжувати отакими обіцянками?
Г о р о д н и ч и й. Чому ж, серце моє? іноді можна.
А н н а А н д р і ї в н а. Можна, звісно, та не всякій же дрібноті виявляти своє заступництво.
Ж і н к а К о р о б к і н а. Ви чули, як вона трактує нас?
Г о с т я. Егеж, вона така завжди була; я її знаю, посади мужика за стіл, він і ноги свої...
Ява VIII
Ті самі і поштмейстер поквапливо, з розпечатаним листом у руці.
П о ш т м е й с т е р. Дивовижна річ, панове! Чиновник, якого ми вважали за ревізора, був не ревізор.
В с і. Як, не ревізор?
П о ш т м е й с т е р. Зовсім не ревізор,— я дізнався про це з листа.
Г о р о д н и ч и й. Що ви, що ви, з якого листа?
П о ш т м е й с т е р. Та з власного його листа. Приносять до мене на пошту лист. Глянув на адресу — бачу "на Поштамтську вулицю". Я так і зомлів. "Ну", думаю собі, "певно, знайшов непорядки на пошті й повідомляє начальство". Взяв, та й розпечатав.
Г о р о д н и ч и й. Як же ви?..
П о ш т м е й с т е р. Сам не знаю: надприродна сила спонукала.

Покликав був уже кур’єра на те, щоб послати його з естафетою39, але цікавість така взяла, якої ще ніколи не почував. Не можу, не можу, чую, що не можу! тягне, так от і тягне! В одному вусі так от і чую: "Ей, не розпечатуй! пропадеш як курка"; а в другому наче біс який шепче: "Розпечатай, розпечатай, розпечатай!" І як придушив сургуч — по жилах вогонь, а розпечатав — мороз, їй-богу, мороз. І руки тремтять, і все закаламутилось.

Г о р о д н и ч и й. Та як же ви насмілились розпечатати листа такої уповноваженої особи?

П о ш т м е й с т е р. То ж бо й штука, що він не уповноважений і не особа!

Г о р о д н и ч и й. Що ж він, по-вашому, таке?

П о ш т м е й с т е р. Ні се ні те, чорт знає, що таке!

Г о р о д н и ч и й (запально). Як ні се ні те? Як ви смієте назвати його ні тим ні сим, та ще й чортзнає-чим? Я вас під арешт...

П о ш т м е й с т е р. Хто? ви?

Г о р о д н и ч и й. А так, я!

П о ш т м е й с т е р. Короткі руки!

Г о р о д н и ч и й. Чи знаєте ви, що він жениться з моєю дочкою, що я сам буду вельможа, що я аж на Сибір запроторю?

П о ш т м е й с т е р. Ех, Антоне Антоновичу, що Сибір? далеко Сибір. Ось краще я вам прочитаю. Панове! дозвольте прочитати листа?

В с і. Читайте, читайте!

П о ш т м е й с т е р (читає). "Спішу повідомити тебе, душа Тряпічкін, які зо мною чудеса. На дорозі обчистив мене кругом піхотний капітан, отож трактирник хотів уже був посадовити в тюрму; коли раптом з моєї петербурзької фізіономії та з костюму ціле місто взяло мене за генерал-губернатора. І тепер я живу в городничого, розкошую, упадаю напропалу за його жінкою і дочкою; не вирішив тільки, з котрої почати — думаю, перше з матінки, бо, здається, готова ту ж мить до всіх послуг. Пам’ятаєш, як ми з тобою бідували, обідали на шармака, і як одного разу кондитор схопив був мене за комір, з приводу з’їдених пиріжків за рахунок прибутків аглицького короля? Тепер зовсім інакше повернулось. Усі мені дають позичково, скільки хоч. Оригінали страшенні від сміху ти б умер. Ти, я знаю, пишеш статейки, вмісти їх у свою літературу. По-перше:

городничий — дурний, як сивий кінь..."
Г о р о д н и ч и й. Не може бути! Там нема цього.
П о ш т м е й с т е р (показує листа) Читайте самі!
Г о р о д н и ч и й (читає). "Як сивий кінь". Не може бути! ви це самі написали.
П о ш т м е й с т е р. Як же б я став писати?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Читайте!
Л у к а Л у к и ч. Читайте!
П о ш т м е й с т е р (читаючи далі). "Городничий — дурний, як сивий кінь..."
Г о р о д н и ч и й. О, чорт забери, треба ще повторювати! наче воно там і так не стоїть.
П о ш т м е й с т е р (читаючи далі) Хм... хм... хм... хм... "сивий кінь. Поштмейстер теж добра людина.." (Кидаючи читати). Ну, тут про мене він теж непристойно висловився.
Г о р о д н и ч и й. Ні, читайте!
П о ш т м е й с т е р. Та, навіщо ж?..
Г о р о д н и ч и й. Ні, чорт забери, коли вже читати, то читати! Читайте все!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Дозвольте, я прочитаю. (Надіває окуляри й читає). "Поштмейстер достоту департаментський сторож Міхеєв, напевне так само, падлюка, п’є без просипу".
П о ш т м е й с т е р (до глядачів). Ну, поганий хлопчисько, якого треба відшмагати більш нічого!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (читаючи далі). "Доглядач за богоугодними закладами... І... І..." (Заїкується).
К о р о б к і н. А чого ж ви зупинились?
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Та нечітке перо... а втім, видно, що негідник.
К о р о б к і н. Дайте мені. От у мене, я думаю кращі очі. (Бере листа).
А р т е м і й Ф и л и по в и ч (не даючи листа). Ні, це місце можна пропустити, а там далі розбірливо.
К о р о б к і н. Та дозвольте, вже я знаю.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Прочитати я й сам прочитаю: далі, справді, все розбірливо.
П о ш т м е й с т е р. Ні, все читайте! адже перше все читано!

У с і. Віддайте, Артемію Филиповичу, віддайте листа! (До Коробкіна). Читайте.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Зараз. (Віддає листа). Ось, дозвольте... (Затуляє пальцем). Ось звідси читайте. (Всі приступають до нього).
П о ш т м е й с т е р. Читайте, читайте! дурниці, все читайте!
К о р о б к і н (читаючи). "Доглядач за богоугодними закладами Земляника — зовсім свиня в ярмулці".
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (до глядачів). І не дотепно! Свиня в ярмулці! де ж свиня буває в ярмулці?
К о р о б к і н (читаючи далі). "Доглядач шкіл протух увесь цибулею".
Л у к а Л у к и ч (до глядачів). Їй-богу, і в рот ніколи не брав цибулі.
А м о с Ф е д о р о в и ч (набік). Хвалити бога, хоч принаймні про мене нема!
К о р о б к і н (читає). "Суддя"...
А м о с Ф е д о р о в и ч. От тобі й на!.. (Вголос). Панове, я думаю, що лист довгий. Та й який чорт у ньому: погань отаку читати!
Л у к а Л у к и ч. Ні!
П о ш т м е й с т е р. Ні, читайте!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Ні, вже читайте.
К о р о б к і н (продовжує). "Суддя Ляпкін-Тяпкін найбільшою мірою моветон..." (Зупиняється). Мабуть, французьке слово40.
А м о с Ф е д о р о в и ч. А чорт його знає, що воно означає! Ще добре, коли тільки шахрай, а може, ще й за те гірше.
К о р о б к і н (читаючи далі). "А втім, народ гостинний і добродушний. Прощай, душа Тряпічкін. Я сам, за прикладом твоїм, хочу взятись до літератури. Нудне, брат, так жити, хочеш, нарешті, поживи для душі. Бачу: справді, треба за що-небудь високе взятися. Пиши до мене в Саратовську губернію, а звідти в село Підкотилівку. (Перевертає листа й читає адресу). Його благородію, вельмишановному панові Івану Васильовичу Тряпічкіну, в Санкт-Петербурзі, на Поштамтську вулицю, в домі під нумером дев’яносто сьомим, повернувши у двір, на третьому поверсі, праворуч".
О д н а з д а м. Який реприманд41 несподіваний!
Г о р о д н и ч и й. От коли зарізав, то зарізав! Убив, убив, зовсім убив! Нічого не бачу: бачу якісь свинячі рила, замість облич, а більш нічого...

Вернути, вернути його! (Махає рукою).
П о ш т м е й с т е р. Де вже вернути! Я, як навмисне, наказав доглядачеві дати якнайкращу трійку; чорт підбив дати й наперед розпорядження.
Д р у ж и н а К о ро б к і н а. Оце так, оце-то нечувана конфузія!
А м о с Ф е д о р о в и ч. Одначе ж, чорт забери, панове! він у мене триста карбованців позичив.
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. У мене теж триста карбованців.
П о ш т м е й с т е р (зітхає). Ох! і в мене триста карбованців.
Б о б ч и н с ь к и й. У нас з Петром Івановичем шістдесят п’ять на асигнації, егеж.
А м о с Ф е д о ро в и ч (недомислено розставляє руки). Як же це, панове? Як же це, справді, ми такого маху дали?
Г о р о д н и ч и й (б’є себе по лобі). Як я — ні, як я, старий дурень? Спав, дурний баран, з розуму!.. Тридцять років живу на службі: жоден купець ані підрядчик не міг обдурити; шахраїв над шахраями обманював, пройдисвітів і крутіїв таких, що весь світ ладні обікрасти, ловив на гачок. Трьох губернаторів обманув!.. Що губернаторів! (махнувши рукою) нічого й говорити про губернаторів...
А н н а А н д р і ї в н а. Але цього не може бути, Антоша: він заручився з Машенькою...
Г о р о д н и ч и й (з серцем). Заручився! Дуля з маком — ось тобі заручився! Лізе мені в очі із заручинами!.. (Несамовито). Ось, дивіться, весь світ, усе християнство, всі дивіться, як обдурено городничого! Дурня йому, дурня, старому падлюці! (Свариться сам на себе кулаком). Ех ти, товстоносий! Смоктульку, ганчірку вважав за поважну людину! Он він тепер по всій дорозі дзеленьчить дзвоником! Рознесе по всьому світу історію. Мало того, що підеш на посміховище — знайдеться перодряп, писака, в комедію тебе вставить. Ось що прикро! Чину, звання не пожаліє, і будуть усі скалити зуби та плескати в долоні. Чого смієтесь? із себе смієтесь!.. Ех, ви!.. (Тупає зі злості ногами по підлозі). Я б усіх отих писак! У, перодряпи, ліберали прокляті! чортове насіння! Вузлом би усіх зав’язав, на борошно б стер вас усіх, та чортові в підбивку! в шапку, туди йому!.. (Тикає кулаком і б’є підбором по підлозі).
(Після деякої мовчанки).

Досі не можу отямитись. От, справді, якщо бог хоче покарати, то відбере перше розум. Ну, що було в цьому вітрогонові схожого на ревізора? Нічого не було! От просто ні на півмізинця не було схожого — і раптом усі: ревізор, ревізор! Ну, хто перший пустив, що він ревізор? Кажіть!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч (розставивши руки). І як це сталося, хоч убий, не можу збагнути. Наче туман якийсь приголомшив, чорт попутав.
А м о с Ф е д о р о в и ч. Та хто пустив,— ось хто пустив: оці молодці! (Показує на Добчинського і Бобчинського).
Б о б ч и н с ь к и й. Їй-богу, не я! і не думав...
Д о б ч и н с ь к и й. Я нічого, зовсім нічого...
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Звісно, ви...
Л у к а Л у к и ч. Звичайно. Прибігли, як божевільні, з трактиру: "Приїхав, приїхав і грошей не платить..." Знайшли велику птицю!
Г о р о д н и ч и й. Натурально, ви! плетуни міські, брехуни прокляті!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Щоб вас чорт забрав з вашим ревізором та оповіданнями.
Г о р о д н и ч и й. Тільки нишпорите по місту та бентежите всіх, торохтії прокляті! Плітки сієте, сороки короткохвості!
А м о с Ф е д о р о в и ч. Паскудники прокляті!
Л у к а Л у к и ч. Ковпаки!
А р т е м і й Ф и л и п о в и ч. Сморжі короткопузі! (Всі обступають їх).
Б о б ч и н с ь к и й. Їй-богу, це не я, це Петро Іванович.
Д о б ч и н с ь к и й. Е, ні, Петре Івановичу, ви ж бо перші теє...
Б о б ч и н с ь к и й. А от і ні; перші ото були ви.
Ява остання
Ті самі і жандарм.
Ж а н д а р м. Чиновник, що приїхав за іменним наказом з Петербурга, викликає вас цю ж мить до себе. Він зупинився в гостиниці.
(Сказані слова вражають, як громом, усіх. Звук подиву однодушно вилітає з дамських уст; вся група, враз перемінивши пози, залишається скам’янілою).
НІМА СЦЕНА
Городничий посередині у вигляді стовпа з розставленими руками та закинутою назад головою. Праворуч його дружина й дочка, із спрямованим до нього рухом усього тіла; за ними поштмейстер, що

перетворився на знак запитання, звернений до глядачів; за ним Лука Лукич, що розгубився найбезневиннішим способом; за ним, коло самого краю сцени, три дами, гості, що притулились одна до одної з найсатиричнішим виразом облич, який стосується безпосередньо родини городничого. Ліворуч від городничого: Земляника, що нахилив голову трохи набік, наче до чогось прислухаючись; за ним суддя з розчепіреними руками, що присів майже до землі й зробив рух губами, немовби хотів посвистати або вимовити: "Ось тобі, бабуню, і Юрія!" За ним Коробкін, який обернувся до глядачів з примруженим оком і ущипливим натяком на городничого; за ним, коло самого краю, Добчинський і Бобчинський із спрямованим один до одного рухом рук, роззявленими ротами і виряченими один на одного очима. Інші гості залишаються просто стовпами. Майже півтори хвилини скам’яніла група зберігає таке становище. Завіса спускається.

1 Городничий — у першій половині XIX ст. начальник поліції в повітовому місті.
2 Ботфорти — високі чоботи з стоячими халявами й широкими розтрубами.
3 Вольтер’янець — вільнодумець, прибічник французького філософа Вольтера (1694–1778), особа, яка засвоїла скептицизм Вольтера щодо релігії.
4 Олександр Македонський (356 — 323 до нашої ери) — цар Македонії, славетний полководець давніх часів, що завоював Малу Азію, Єгипет, Персію, частину Індії.
5 Пасаж — випадок, пригода.
6 "Московские ведомости" — газета, яку видавав Московський університет.
7 В блаженстві, в раю.
8 Штандарт — прапор.
9 Цивільному, не військовому.
10 Нотиція — повідомлення.
11 Подорожня — документ, який давав право їхати казенними поштовими кіньми. В подорожній записувалося: маршрут, чин і прізвище того, хто їхав, а також, у якій справі він їхав — в службовій чи у власній.

12 Джон Масон (1705–1763) — англійський духовний письменник. Книги його були широко розповсюджені у XVIII і на початку XIX століття.
13 Вівсяний суп.
14 Соломон — цар ізраїльський; за легендою, був надзвичайно мудрий.
15 Єлистратишко — колезький регістратор, найнижчий цивільний чин у царській Росії.
16 Щукін двір — один з петербурзьких базарів.
17 Картуз — згорток із твердого паперу, в якому продавався тютюн для люльки.
18 Штос — азартна гра в карти.
19 "Роберт Диявол" — опера німецького композитора Мейербера. "Не ший мені, матінко, червоний сарафан" — пісня.
20 Йохим — відомий у 30-х роках XIX ст. петербурзький каретний майстер.
21 Фриштик — сніданок.
22 Шантрет — шатен.
23 Свіжопросолена тріска.
24 Забастувати — при грі в банк — не збільшувати ставки. Гнути від трьох ріжків — збільшувати ставку втроє.
25 Подорож.
26 Розумієте.
27 "Одруження Фігаро" — комедія французького письменника Бомарше; "Норма" — опера італійського композитора Белліні; Барон Брамбеус — псевдонім російського письменника О. І. Сенковського, редактора журналу "Библиотека для чтения"; "Фрегат Надія" — твір російського письменника О. О. Бестужева-Марлінського (1797–1837); "Московський телеграф" — журнал, що його видавав М. О. Полєвой з 1825 по 1834 рік, коли цей журнал був закритий за ліберальний напрямок.
28 Натяк на О. І. Сенковського. який завжди виправляв, часто до невпізнання статті, що надходили до "Библиотеки для чтения", видаваної книготоргівцем О. Ф. Смірдіним.
29 Привласнення чужої літературної праці цілком або частково (плагіаторство) — явище поширене в літературних колах 30-х років XIX століття. Літературні спекулянти привласнювали заголовки романів Загоскіна, повістей Марлінського та інших авторів.

30 В 30-х роках XIX століття гастрономи виписували закордонні консерви; серед них був суп з черепах, заготовлений в Ост-Індії, та обіди, виготовлені в Парижі. Консерви були тоді дуже рідкою річчю, бо Микола I заборонив привозити їх до Росії.
31 Бонтон — хороший, пристойний тон.
32 Якобінець — член крайньої лівої політичної партії в епоху французької революції 1789 р.
33 Прикази громадської опіки — установи в кожній губернії що відали справами благодійності: для збільшення коштів прикази провадили позичкові й ощадні операції.
34 Прогони — визначена плата за кожного коня і версту, залежно від трактів.
35 "О ты, что в горести напрасно на бога ропщешь, человек" — початкові слова оди М. В. Ломоносова.
36 Пояснення; в даному випадку — освідчення.
37 М. М. Карамзін — російський Історик і письменник початку XIX століття "Закони засуджують..." — початкові слова пісні юнака з його повісті "Острів Борнгольм".
38 Кавалерія — в царській Росії відзнака за заслуги, стрічка якого-небудь ордена.
39 Спеціальним посланцем.
40 Моветон — поганий тон, невихований.
41 Репримaнд — цілковита, неприємна несподіванка.